

Smålands museum
Kulturhistorisk
undersökning

HORKONERYDS KRAFTVERK

Byggnadshistorisk och
arkeologisk undersökning

Signe Uleskog Eva Åhman

ISSN 0281-1723

Redigering och layout: Eva Åhman.

Foto, där ej annat anges: Smålands museum
Signe Uleskog och Bengt Svahn, byggnads-
historisk del, Eva Åhman, arkeologisk del.

Omslag: Horkoneryds såg och kvarn med damm
och luckor, foto Smålands museum Bengt Svahn.

Växjö AV-centralen 100 ex.

Smålands museum
Kulturhistorisk
undersökning 24

HORKONERYDS KRAFTVERK

Byggnadshistorisk och
arkeologisk undersökning

Södra Sandsjö sn Småland
Backaryd sn Blekinge

Signe Uleskog Eva Åhman 1984

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Inledning	3
Belägenhet	3
Tid för arbetets utförande. Metod	3
Områdesbeskrivning	4
Dokumenterade anläggningar	4
BYGGNADSHISTORISK INVENTERING OCH DOKUMENTATION	7
Strömmarna	7
Strömmarna övre och nedre fall	7
Historik	8
Strömmarna övre fall	9
Strömmarna nedre fall	10
Genesmåla	11
Historik	12
Horkoneryd	13
Historik	15
Horkoneryds såg och kvarn	17
Historik	17
Skallevraket	23
Historik	23
Sammanfattning	28
GEOLOGISK ÖVERSIKT	29
ARKEOLOGISK INVENTERING OCH PROVUNDERSÖKNING	31
Inventeringen	31
Provundersökningen	31
Område 1	31
Område 2	31
Område 3	35
Område 4	35
Käll- och litteraturförteckning	40
Förkortningar	40

RAPPORT ÖVER BYGGNADSHISTORISK OCH ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING AV DEN STRÄCKA AV RONNEBYÅN SOM KOMMER ATT BERÖRAS AV HORKONERYDS KRAFTVERK.

Inledning

Med anledning av byggandet av Horkoneryds kraftverk har en kulturhistorisk dokumentation utförts utefter den sträcka av Ronnebyån som kommer att sättas under vatten på grund av kraftverksbygget. Inom området har också en arkeologisk provundersökning gjorts. Undersökningarna är gjorda på uppdrag av Sydkraft AB och dessa står även för kostnaderna.

Belägenhet

Den aktuella sträckan av Ronnebyån är belägen dels i Kronobergs län och dels i Blekinge län.

Den berörda delen av Ronnebyån i Kronobergs län, ligger i Södra Sandsjö socken, Tingsryds kommun. I Blekinge län berörs Backaryd socken i Ronneby kommun.

Se ekonomiska kartan 045 12,/4F 1c/, Räntemåla.

Tid för arbetets utförande. Metod.

Den byggnadshistoriska dokumentationen har utförts under maj och juni 1983 av fil.kand. Signe Uleskog.

Den arkeologiska provundersökningen gjordes i september månad 1983 under ledning av fil.kand. Eva Åhman.

För den etnologiska delen har byggnader och anläggningar inom området mätts upp och beskrivits. En noggrann fotografering av området har skett. Vissa arkivstudier har gjorts, se källförteckning.

En okulärbesiktning av området gjordes i maj månad 1983 av Signe Uleskog och Eva Åhman för att se om det eventuellt fanns förhistoriska lämningar inom området.

Fig. 1. Stränderna söder om Horkoneryds såg är branta och ån rinner genom ett ravinartat landskap.

Områdesbeskrivning

De delar kring Ronnebyån som kommer att bli överdämda är ett föga påverkat område.

Odlingar och madslåtter har förekommit, speciellt i områdets norra delar. Även smala remsor längs ån som varit odlingsbara har tillvaratagits. De sista odlingarna försvann på 1960-talet.

I Genesmåla kommer betesmarker att bli satta under vatten, i övrigt består området numer till en del av igenväxande hagmarker. Vissa delar av den äldre betesmarken och åkermarken är skogsplanterad.

Från bron vid Verket (se karta fig. 3) och söderut är stränderna branta och ån rinner delvis genom av inlandsisen ursvallad blockmorän. I dessa branter och i ravinbottnar finns gammal naturskog, företrädesvis gran med inslag av ek, björk och al, men även sparsamt lind, bok och avenbok.

Fig. 2. Längs de branta stränderna har ingen skog förut kunnat avverkats. Eva Åhman försöker famna om en stor gammal gran vid åkanten.

Dokumenterade anläggningar.

Följande verk och anläggningar eller rester av sådana vid Ronnebyån, som kommer att beröras av Horkoneryds kraftverk, har dokumenterats. Beskrivningen börjar uppströms.

1. Strömmarna: Strömmarna övre och nedre fall med ett kraftverk och dammbyggnad.
En vattenkälla vid nedre fallet.
2. Genesmåla: Rester av dammbyggnad och sågverk vid Strömmarna nedre fall.
3. Horkoneryd: Horkoneryds gård, såg och kvarn med dammbyggnad.
4. Horkoneryd: Förhistoriska boplatser.
5. Skallevraket: Kvarn, såg, spånhyvel, dammbyggnad och kraftstation. Skallevraket är beläget i Blekinge län, Backaryd socken.

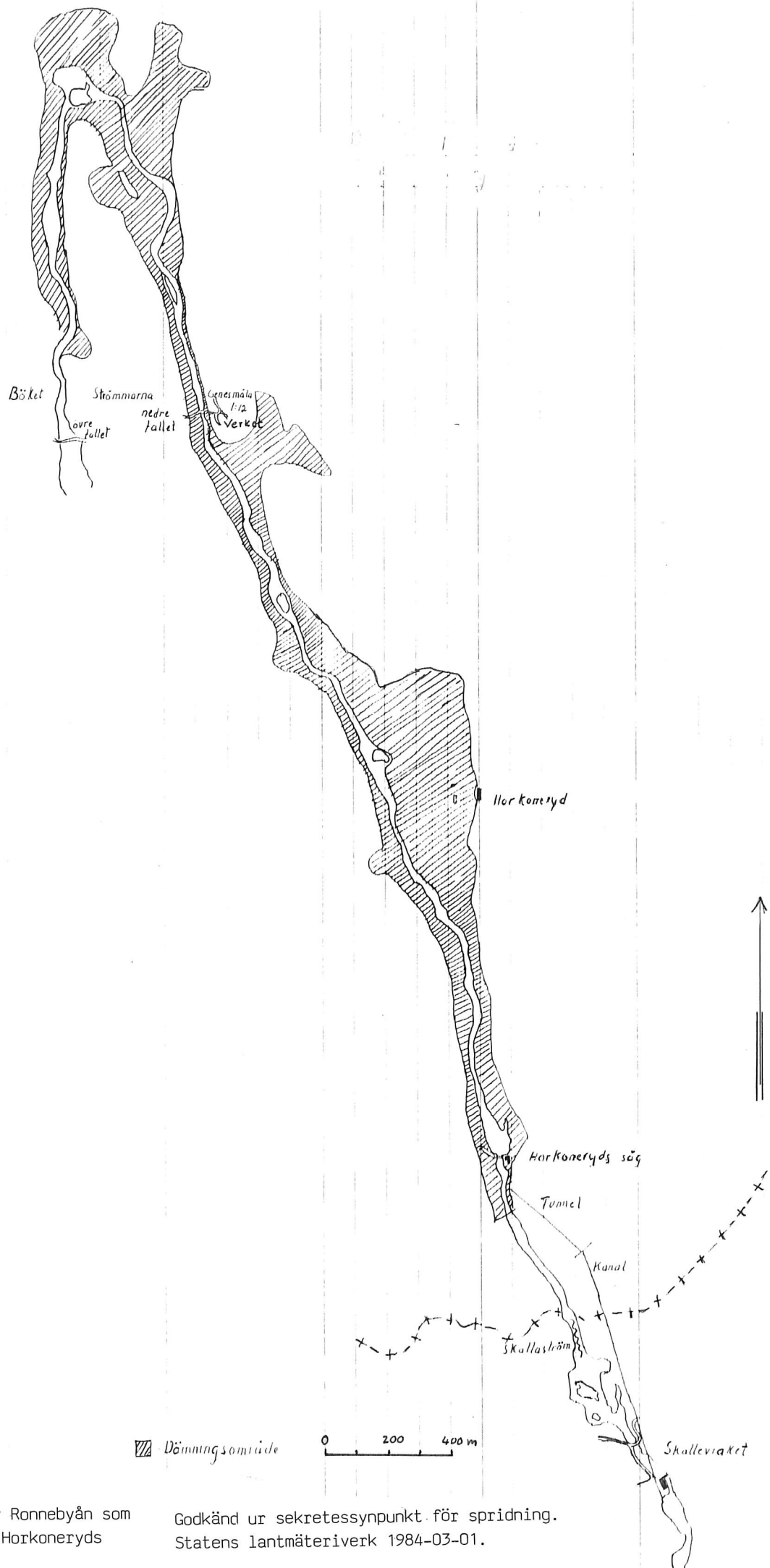
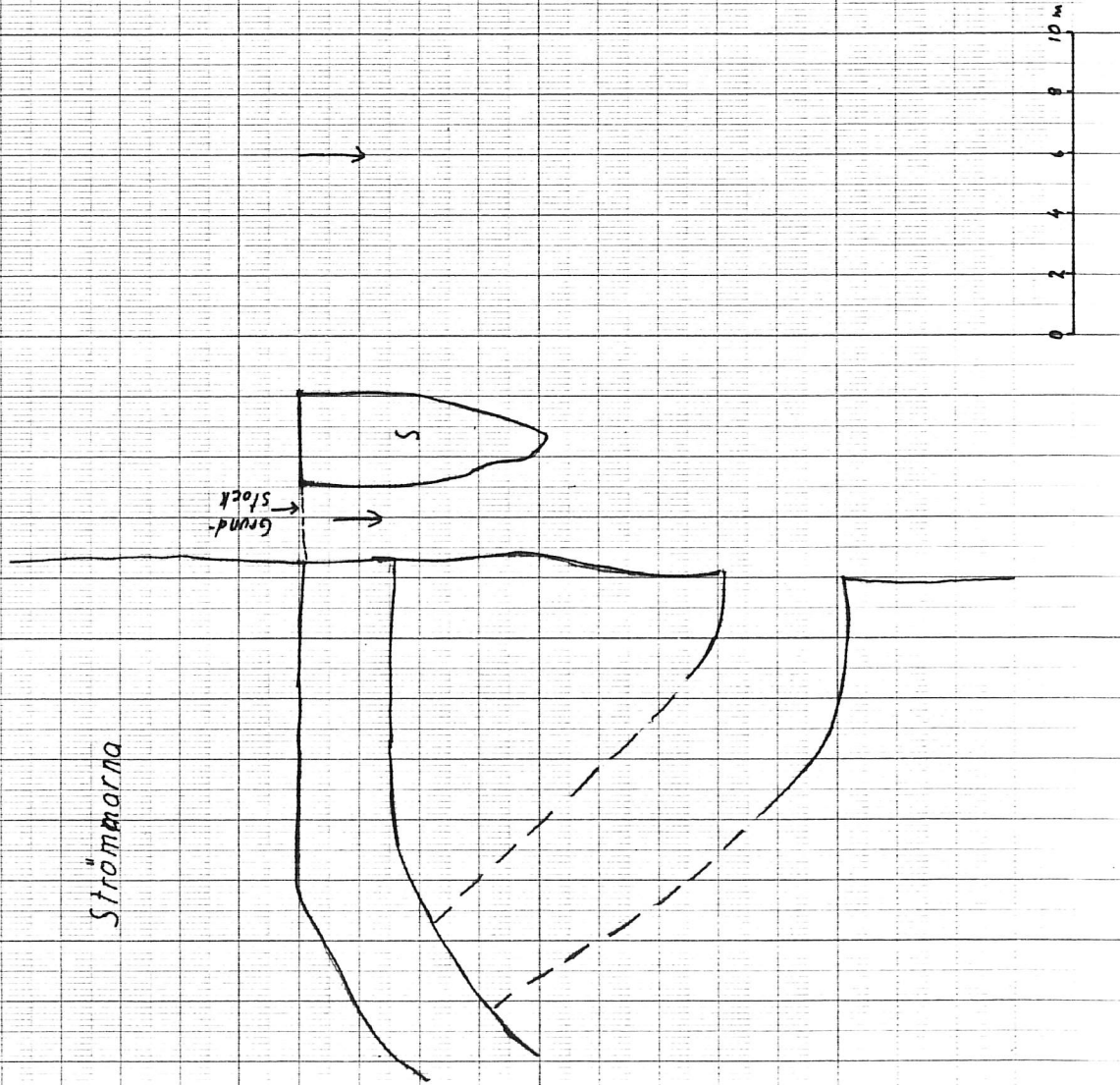

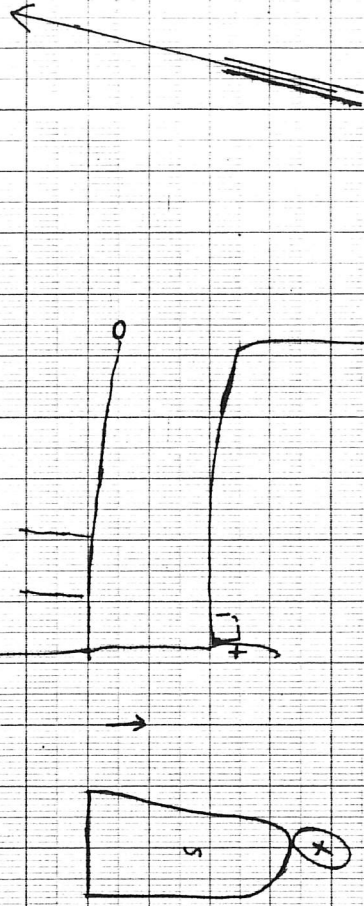
Fig. 3. Den del av Ronnebyån som berörs av Horkoneryds kraftverk.

Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning.
Statens lantmäteriverk 1984-03-01.

Strömmarna nedre fall.

Genesmäla

S = Stenfundament
+ fixpunkter

Skala 1:200

Fig. 4. Plan över Strömmarna nedre fall.

BYGGNADSHISTORISK INVENTERING OCH DOKUMENTATION

Strömmarna

Strömmarna övre och nedre fall

Hemmanet Strömmarna, 1 ofm. mantal, är beläget så att det gränsar till Ronnebyån såväl i öster som i väster, där ån först rinner norrut och sedan söderut.

Strömmarna gränsar till Böket Östregård i väster, gränsen går i åns mitt. I öster gränsar hemmanet till Genesmåla och gränsen går också här mitt i ån.

Hemmanet Strömmarna har del i två fall i ån av betydelse och som utnyttjats, Strömmarna övre och nedre fall.

Strömmarna övre fall är beläget i västra delen av ån och delas av Böket Östregård och Strömmarna.

Övre fallet kommer inte att beröras av kraftverksbygget. Dock går dämningssgränsen, 112 m, endast ett fåtal meter norr om fallet och Strömmarna övre och nedre fall har dessutom så många gemensamma beröringspunkter att även lämningarna vid övre fallet omfattas av beskrivningen. Vid Strömmarna övre fall finns nu en dammbyggnad och ett kraftverk kvar. Strömmarna nedre fall har utnyttjats av åborna i Strömmarna och Genesmåla. De lämningar som finns kvar här är stenspallar som utgjort fäste för en bro, byggd i tre spann i anslutning till en äldre dammanläggning. Bron förband Genesmåla med Strömmarna. En gammal grundstock finns i åbotten i den ränna ån rinner i längst i väster. Denna grundstock har använts som utgångspunkt för mätningar, som gjorts där.

Strömmarna nedre fall och de lämningar av äldre verk som finns här, kommer att försvinna i och med kraftverksbygget.

Sydväst om Strömmarna nedre fall är en vattenkälla belägen. Den kommer att däckas över. Källan är murad av natursten i en oval form och den har avlopp i ån.

Den har använts under torra somrar av familjer bosatta på bägge sidor om ån.

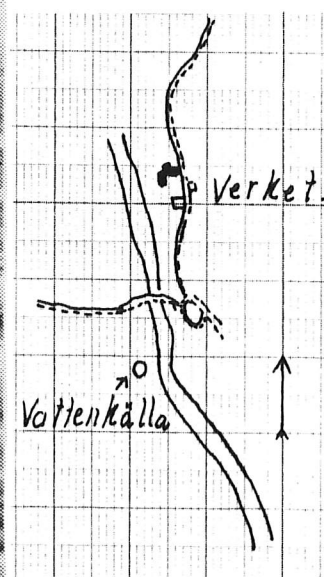

Fig. 5. Vattenkällan vid Strömmarna nedre fall, samt karta utvisande dess läge. Skala 1:10 000.

Historik

Hemmanet Strömmarna kan spåras tillbaka till medeltiden. Det är belagt, att Greger Matsson tillhörig frälsesläkten Lillie år 1483 fick tre gårdar i Strömene av Magdalena Olofsdotter och hennes broder. Greger Matsson fick samtidigt tre gårdar i Böket.

Gårdarna i Strömmarna jordebokfördes 1559, då som en fräsegård. Böket däremot har sedan dess bestått av tre stamhemman.

År 1700 ägdes Strömmarna av fru Maja Hägerstierna, som vid denna tid ägde flera hemman i Södra Sandsjö i anslutning till Ronnebyån.

År 1750 övergick gården från frälse till skattegård.

I husförhörslängden år 1800 finns det fyra brukare i Strömmarna och år 1880 hade hemmansklyvningar lett till att där fanns sju brukningsenheter.

Strömmarna övre och nedre fall har länge utnyttjats. Som vid de flesta andra vattendrag med någon fallhöjd är kvarnen det som tidigast förekommit.

Kvarn har funnits både vid övre och nedre fallet i Strömmarna. En kvarn omtalas av 1698 års kvarnkommission, som fastslog att kvarnen skattade till adelns rusttjänst.

År 1765 omtalas två skvaltkvarnar i Strömmarna.

Vid en förteckning av sågkvarnar i Konga härad 1795 betecknas Strömma kvarn som öde.

I skattningshandlingar från 1838 finns antecknat om kvarnarna i Strömmarna: "Några handlingar angående dessa kvarnar har inte blivit före-

Fig. 6. Bron vid Strömmarna nedre fall.

Foto: Verner Ohlin 1959.

tedde. Ut i 1825 års jordebok finns blott en kvarn antecknad med anmärkning, att 1821 års kvarnkommission har avfört rusttjänsten och förordnat, att räntan skulle utgå med 10 2/3 kpr spannmål för husbehovsmälden, men att även denna ränta försvinner, enligt Kungl Kung den 17 febr 1824." Av det som senare framgår torde man här syfta på en kvarn som låg vid Strömmarna övre fall.

Hemmanet var föremål för laga skifte som fastställdes den 30 okt. 1838. I förrättningshandlingarna står skrivet "Nyttjanderätten av husbehovskvarnen skall förbli efter gammal hävd."

Denna sistnämnda kvarn torde ha legat vid nedre fallet.

Strömmarna övre fall

En mjölkvarn, också benämnd husbehovskvarn, har funnits vid övre fallet. Den har tillhört åborna i Strömmarna. År 1827 talas om "den der varande husbehovskvarnen." Som framgått har kvarn här funnits århundradena tidigare.

En vadmalstamp har också funnits här, som drivits med vattenkraft, sannolikt i anslutning till kvarnen. Den 13 dec. 1824 fick Magnus Persson i Strömmarna tillstånd att bygga en stampkvarn vid fallet. Den blev skattlagd 1825.

På Böketsidan torde ingen ha utnyttjat fallet förrän 1827. Då ägde lackfabrikör JFH Ekstedt från Lenhovda 1/4 mtl i Böket Östregård. Ekstedt hade planer på att anlägga flera verk i Böket. Han ansökte 1827 hos flera myndigheter om att få bygga en linoljepress, ett pappersbruk och ett glasbruk "bredvid den framlöpande så kallade Korrö å...." I ån ville Ekstedt bygga två dammar. I september 1827 hade häradsrätten syn i Böket Östregård för att på ort och ställe bilda sig uppfattning om huruvida Ekstedt kunde få tillstånd för de verk han ansökt om att få bygga. Då hade Ekstedt redan byggt ett hus avsett för linoljepress och stenstamp, den senare för glasbrukets räkning. Det tillämnade pappersbruket var ej uppbyggt, men platsen för detta utsedd.

På ett "kiselberg om 5 tunnlands vidd" norr om Strömmarna övre fall hade Ekstedt också uppfört den byggnad han avsett som glasbruk. Ekstedt fick häradsrättens tillstånd till att uppföra dammbyggnaden, linoljepressen och pappersbruket. Glasbruket fick han däremot inte koncession på, eftersom andra instanser satte sig emot det.

Med tillstånd från åborna i Böket Östregård och i Strömmarna byggde Ekstedt ny dammanläggning. Den förlades ca 100 m norr om en gammal bro. Det var sannolikt endast en damm och den sträckte sig över hela ån.

Ekstedt fick också förbinda sig att "Strömma stamp, hvilken redan är skattlagd, får uppföras i en av de dammar Ekstedt anlägger och framdeles bör underhålla.... men från rättigheten att anlägga eller begagna någon husbehovskvarn varder härigenom avstådd."

Efter detta hade således åborna i Strömmarna ingen rätt till husbehovskvarn vid det övre fallet. Skattskyldighet för en kvarn i Strömmarna hade som nämnts upphört 1824. Kanske var kvarnen här i dåligt skick. Vid nedre fallet fanns vid denna tid för övrigt en kvarn som tillhörde Strömmarna. Av de år 1827 planerade verken var det bara linoljepressen som kom till stånd. Den var i drift till omkr. 1848, då den förstördes genom brand. Vadmalstampen sattes in i den av Ekstedt byggda dammen och drevs till omkr. 1870, delvis i samband med färgeri.

Den damm med bro över ån som Ekstedt byggde har i huvudsak bibehållits oförändrad. Förändringar som skett har varit föranledda av olika verk som uppförts på Böketsidan.

En kvarn byggdes 1850. Den blev senare ombyggd i mindre skala till en kvarn med två par stenar, skalare och grynverk.

Intill kvarnen byggdes en såg 1885. Kvarn och såg drevs med s.k. underfallshjul.

1915 byggdes ett kraftverk som drevs med vattenturbin. Det byggdes om 1931. Kraftverket eldhärjades 1941, då även kvarnen och sågen brann. Kraftverket byggdes upp igen; en tegelbyggnad sattes upp. 1945 köpte Sydkraft AB både kraftverket och Böket Östregårds del av vattenfallet. Kraftverket var i drift till 1969. Det står kvar idag och är intakt. Även sågverket byggdes upp efter branden och sporadiskt sågades till omkr. 1970. Av sågverksbyggnaden finns inget kvar idag.

Kockums Jernverks Aktiebolag köpte Strömmarnas vattenrätt 1897 (se nedan). Då fanns vid övre fallet förutom dammbyggnaden rester av vadmalsstampen och färgeriet. Några andra anläggningar har inte kommit till stånd här.

Fig. 7. Vid Strömmarna nedre fall, norr om bron.
V. Verket.

Strömmarna nedre fall

I Strömmarna nedre fall har hemmanen Strömmarna och Genesmåla haft del.

På västra sidan, som tillhört Strömmarna, har enligt tillgängliga handlingar endast funnits en kvarn. På 1700-talet fanns, som nämnts, två skvaltkvarnar i Strömmarna; en av dem torde ha legat vid nedre fallet. I skifteshandlingarna för Strömmarna från 1838 står, att det fanns en husbehovskvarn. Eftersom ingen kvarn fanns vid övre fallet vid denna tiden, avsågs en kvarn vid nedre fallet. På Genesmåla skifteskarta från 1846 finns kvarnen markerad. Under 1800-talets senare del lades kvarnrörelsen ned. När Kockums Jernverk AB 1897 inköpte vattenrätten återstod endast rester av husbehovskvarnen.

Ett effektivare utnyttjande av fallhöjden i ån längs den nu aktuella sträckan har vid flera tillfällen planerats alltsedan 1800-talets slut. Då började Frans Henrik Kockum för Kockums Jernverk AB:s räkning systematiskt köpa in vattenrätter i Ronnebyån.

Den för Strömmarna gemensamma vattenrätten inköptes 1897. I köpekontraktet heter det: "Undertecknade hemmansägare uti 1 mantal frälse Strömmarna försäljer på evärderlig tid våra andelar uti vattnet i Ronnebyån, vilket vid laga skifte år 1837 av oskifto undantagits, till Kockums Jernverksaktiebolag för 400 kronor pr fjärdedels mantal.

1. Ovannämnda vattenrätt inbegriper även de andelar i de båda vattenfall s.k. Strömma öfre och nedre fall, vilka förut varit begagnade för vattenkraft.
2. Säljarna förbehåller sig fritt vatten till kreaturen, hvar och en vid sina stränder, äfvensom rätt till fiske.
3. Skador genom eventuell uppdämning skall gottgöras....."

Den sista fjärdedelen kostade 1000 kr, men då inbegrep summan även eventuella skador som kunde uppkomma vid uppdämning.

Bland säljarnas förbehåll var också rätten till ett ålfiske vid övre fallet, där dammluckor eller skibord för överflödsvatten skulle anordnas.

Under 1900-talet har olika mätningar och avvägningar gjorts vid Strömmarna nedre fall.

1918 avvägs Kockums Jernverk AB och "ändamålet var att fastslå 2 höjdfixpunkter å stranden av Ronnebyån i förhållande till en i densamma befintlig vid en äldre dammbyggnad använd grundstock."

Då var ett kraftverksbygge planerat och utredningen gällde hur mycket som kom att sättas under vatten vid en uppdämning till 60 cm resp. 100 cm över grundstocken.

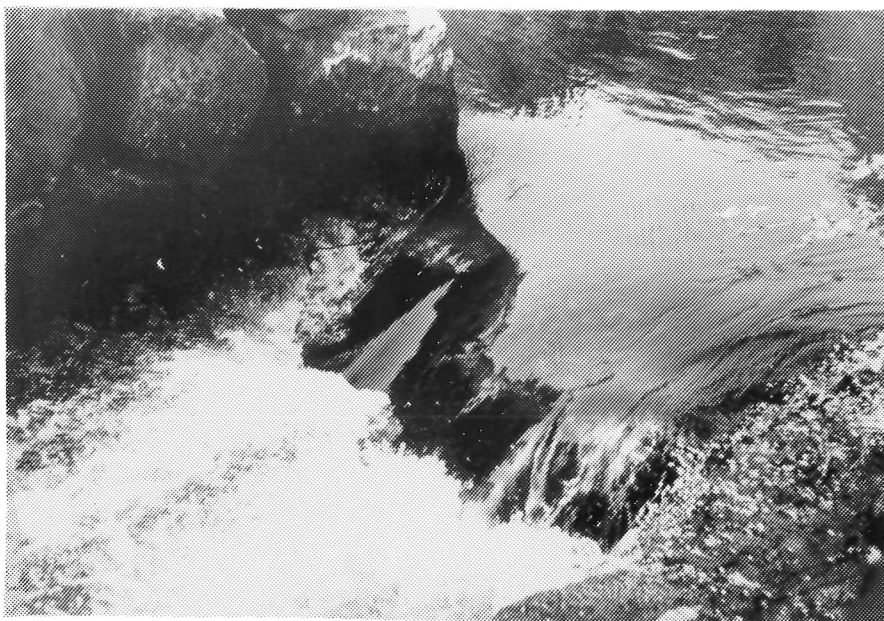

Fig. 8. Strömmarna nedre fall.
Vattnet rinner över den gamla grundstocken i västra delen av ån.

År 1932 påbörjades utredningar angående Kockums Jernverk AB:s vattenrätt å hemmanet Strömmarna. Det gällde främst vattenrätten i övre fallet. Denna vattenrätt baseras fortfarande på den överenskommelse som gjordes 1827 mellan delägarna i Strömmarna och lackfabrikör Ekstedt. På 1950-talet gjordes även utredningar med tanke på ett planerat kraftverksbygge.

Genesmåla

På hemmanet Genesmåla finns rester av äldre anläggningar vid Verket som ligger vid Strömmarna nedre fall på östra stranden av ån. Stranden är brant men planar ut närmast ån. Där har funnits ett par åkerlyckor och en "lastageplats".

Vid fallet har funnits kvarn och såg, som tillhört hemmanet, samt dammbyggnad och bro över ån. Det som nu finns kvar är endast stenfundament efter byggnaderna och bron.

Historik

Hemmanet Genesmåla, 1 ofm. mtl, är belagt sedan medeltiden. Det kan spåras tillbaka till 1400-talets början. Det har varit ett skattehemman som ägts av självägande bönder fram till tiden 1849-1877, då Frans Henrik Kockum, fader till den under Strömmarna omnämnde F H Kockum, för Örmo Bruks räkning i etapper inköpte 5/6 av gården.

Hemmanet var tidigt föremål för hemmansklyvning; år 1700 var gården delad i sex brukningsenheter och när F H Kockum köpte in huvuddelen bestod den av sju gårdsbruk.

Fallet vid Verket, Strömmarna nedre fall, har åborna i Genesmåla utnyttjat gemensamt. På häradskartan, upprättad 1663 av Hans Ruuth, anmärks att i ån vid Verket är det "gott fall". Den kvarn som funnits vid fallet och som tillhört Genesmåla var "medgiven vid 1698 års qwarn-Commission". Räntan eller skatten var förbehållen kronan.

I skattningshandlingar under 1700-talet kan kvarnen följas. I 1734 års jordebok står helt kort "Qwarn finnes".

I kammarkollegiets handlingar från 1765 återfinns Genesmåla kvarn. Där står att det varit en "Skwalteqwarn", men nu fanns där en hjulkvarn. En kvarn i Genesmåla förstördes genom våldeld omkr. 1750. Det kan ha varit den omtalade skvaltkvarnen.

Genesmåla hjulkvarn omnämns även senare under 1700-talet. Det sista belägget för kvarnen är från 1838. I senare handlingar som varit tillgängliga återfinns den inte.

I stället omnämns Genesmåla såg, men det hindrar inte att såg och kvarn kan ha förekommit samtidigt.

Genesmåla var föremål för laga skifte 1846. Då undantogs som samfällad mark en "lastageplats vid sågen efter en uppdragen linea på kartan....." Sågen hade alltså funnits före 1846. Den lades dock ned redan 1857. Vid laga skiftet var kvarnen nedlagd. På skifteskartan finns endast Genesmåla såg markerad.

Bron över dammen och dammbyggnaden fick förfalla. Vid 1900-talets början fanns endast tre bjälkar lagda på de befintliga stenpallarna som tjänstgjorde som gångbro över ån. På ena sidan var ett räcke uppsatt. Omkring 1918 byggdes en körbro över ån på initiativ av torparna i Genesmåla och Horkoneryd. Kockums Jernverk AB höll med virke medan torparna byggde och reparerade bron. Bron var ca 2,20 m bred och var avsedd som körbro med häst och vagn. Den är borta sedan 1950-talet.

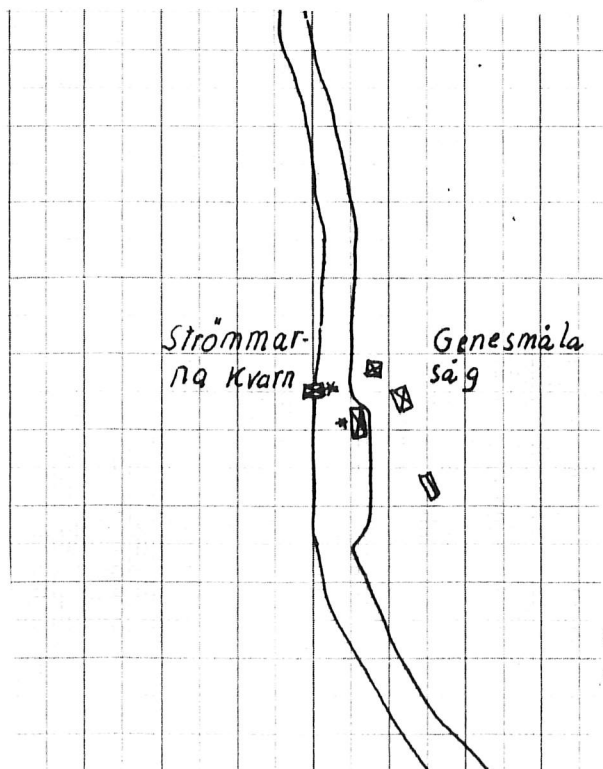

Fig. 9. Strömmarna nedre fall. Efter Genesmåla skifteskarta 1846.

Horkoneryd

Hemmanet Horkoneryd ligger söder om Genesmåla och är beläget på åns östra strand. Det gränsar i söder till Blekinge. Hemmanet omfattar 3/4 mantal och utgör en brukningsenhet. Förutom gårdstomten kommer Horkoneryds såg att beröras av kraftverksbygget. Det är också dessa objekt som varit föremål för dokumentation.

Gårdstomten är belägen i ett flackt parti vid ån. Dämningsgränsen, 112 m.ö.h, tangerar en ladugårdsbyggnad som avses bli bevarad. Den är en av två byggnader som finns kvar av Horkoneryds gårdshus.

Ladugården är byggd av gråsten och är 37,9 m lång, 13,4 m bred och murarnas tjocklek är 1,15 m. Taket är belagt med grått betongtegelt. Den andra byggnaden är ett källarhus i sten- och resvirkeskonstruktion. Det är rödfärgat med grått betongtegeltak. Det kommer att sättas under vatten.

Gårdens övriga byggnader är rivna. Boningshuset plockades ned 1964 och av användbart timmer, fönster o.dyl. uppfördes sommarstugor. Byggnaden var 17,4 m lång och bredden var 6,5 m.

På tomten finns flera vårdträd kvar, främst lönnar samt blå och vita syrener. Grunder av äldre byggnader finns också.

Fig.10. Horkoneryds ladugård.

Fig.11. Ett av de vackra fönstren i Horkoneryds ladugård.

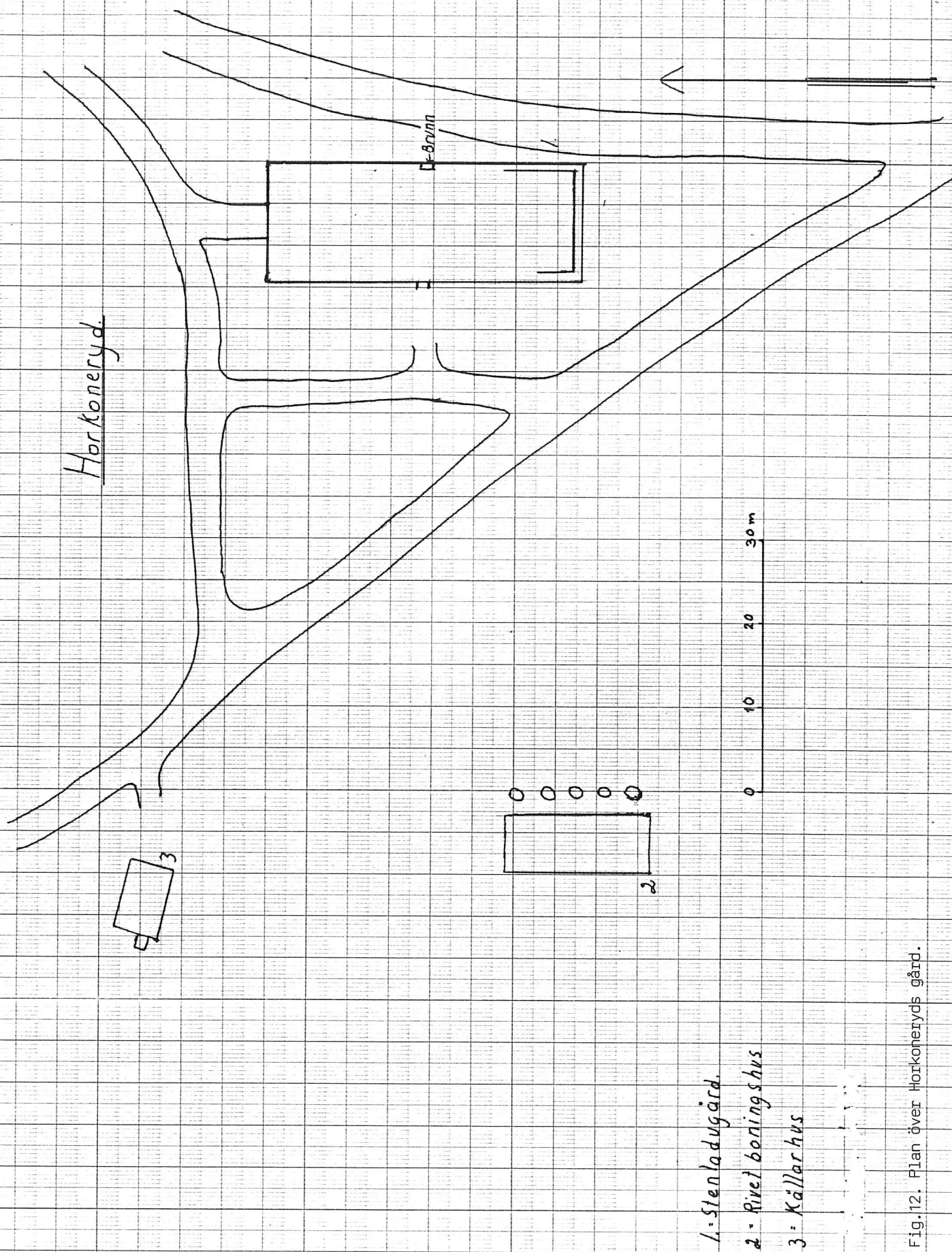

Fig. 12. Plan över Horkoneryds gård.

Historik

Området runt den gamla gårdstomten i Horkoneryd är som nämnts flackt. Den tillbakadragande inlandsisen har lämnat efter sig sand och grus. Jorden är lättodlad utan besvärande stenförekomst. Ån flyter här lugnt och området har varit föremål för mänskliga aktiviteter i förhistorisk tid. Det framgår av den gjorda arkeologiska undersökningen.

I historisk tid är Horkoneryd belagt sedan medeltiden och det är ett av Södra Sandsjöns äldsta hemman.

Gränsen i söder utgör idag länsgräns mot Blekinge. Fram till 1658 var Horkoneryds sydgräns riksgrens mot Danmark. I dessa gränsområden var under medeltiden den frälseägda jorden förhållandevis stor. Fram till 1650-talet var också Horkoneryd frälsegård.

Det äldsta belägget för Horkoneryd är från 1483. Då fick Greger Matsson av släkten Lillie en gård i Horkarlerödh av Magdalena Olofsdotter och hennes bror. Det var densamme som nu även ägde Strömmarna och Böket. Tillsammans blev det en förhållandevis stor areal och i denna ingick största delen av den sträcka i Ronnebyån som nu berörs av kraftverksbygget.

Enligt 1552 års jordebok fanns två frälsegårdar i Horkarleryd och en halv skattegård, Horkarlsmåla. Senare försvinner den halva skattegården Horkarlsmåla och namnet Horkarleryd ändras till Horkoneryd. Detta sker före år 1580.

I jordeboken för 1632 är bara en frälsegård upptagen i Horkoneryd och därefter har det bara funnits en jordeboksgård där.

Den siste frälsebonden var Erik Gyllenstierna. Denne bytte bort gården till kronan mot en annan gård 1651. Nu blev Horkoneryd kronogård. 1686 hölls en syneförrättning på kronans gård i Horkoneryd. Den ger en god bild av gårdens bärighet, jordens beskaffenhet och byggnadsbeståndet. Gården beräknades kunna föda 30 nötkreatur, små och stora, samt 2 hästar. "....Åkern av sandjord, underkastad svår missväxt när torkår är." Att skörden slagit fel under torkår har säkerligen förorsakat både tidigare och senare bönder på gården bekymmer. Följande byggnader fanns på gården vid synetillfället: En stuga med framkammare och loft, två andra stugor med framkamrar, ett loft som kan utnyttjas, ett dito förfaret, en badstuga och kölna, en liten vedbod, en "loelada" med två golv, en dito, två styck fähus, två små stall, ett gethus.

Sammanlagt fanns 15 byggnader på gården. Sannolikt har dessa legat på

Fig.13. Gårdstomten i Horkoneryd.

eller i anslutning till den nuvarande gårdstomten.

I syneprotokollet står också angivet att "uti ån som löper genom gårdet är ett litet ålfiske, dock inte till synnerligt värde." Vi får här veta, att det fanns ål i Ronnebyån på 1600-talet.

1701 ändrade gården status igen, då gården köptes från krono till skatte. Gården hade under 1600-talets slut varit föremål för hemmansklyvning. År 1701 var det tre åbor som friköpte gården. De brukade 1/4 mtl var. Gården hade förmedlats från 1 mtl till 3/4 mtl. Denna mantalsättning gäller fortfarande. Hemmansklyvningen hade troligen skett åren före 1686 års syn av byggnadsbeståndet att döma.

År 1800 hade ytterligare en brukare kommit till enligt husförhörlängden. En av de fyra brukarna bodde sannolikt vid sågen och kvarnen. Till gården hörde år 1800 fyra torp, två backstugor och ett soldattorp.

Horkoneryd som varit frälse-, krono- och skattegård blev 1849 bolagsägt. Gården kom att ingå i en större brukningsenhet. Frans Henrik Kockum köpte in hela 3/4 mtl Horkoneryd. Kvarnen och sågen som tillhörde hemmanet ingick i köpet.

Köpet av både Horkoneryd och Genesmåla skedde inte i första hand med tanke på den vattenrätt som följde med köpet, utan snarare på grund av skogen. F.H. Kockum hade 1846 förvärvat järnbruket Örmo Bruk, vid vilket kolförsörjningen var ett ständigt bekymmer. Egna skogar gjorde det lättare att tillgodose bränsletillförseln.

Efter 1889, sedan Konga AB bildats och järnbruket flyttats, ingick Horkoneryd och även Genesmåla i Örmo Lantegendomar och brukades rationellt som storjordbruk.

För driften i Horkoneryd svarade en rättare till 1911. Därefter arrenderades jorden ut och en arrendator bodde på gården till 1954. Redan då hade mycket av åkerjorden skogsplanterats och igenplanteringen fortsatte på 1960-talet.

Under de senare åren har förutom skogen även den grus och sand som inlandsisen lämnade efter sig fått stor ekonomisk betydelse.

Horkoneryd är en av de få gårdar i socknen som inte varit föremål för någon skiftesverksamhet. Det innebär att lantmäterihandlingar saknas för gården.

Sedan ett 20-tal år är ingen människa permanent bosatt i Horkoneryd. År 1880 fanns där 10 torp och 7 backstugor under gården. Det var många familjer som fick sin utkomst i Horkoneryd.

Tre av torpstugorna finns kvar i dag och är sommarstugor.

Fig.14. Källarhus i Horkoneryd.

Horkoneryds såg och kvarn

Horkoneryds såg, allmänt kallad Ryakvarnen, ligger söder om gården. Den fallhöjd som utnyttjats där är ca 2 m.

Idag finns ett utrustat såghus sammanbyggt med ett turbinhus, vattenhjul av trä och bro över dammen med dammluckor. Bron förbinder Strömmarna och Horkoneryd. Anläggningen är intakt och sågen är fullt brukbar. Vattenhjulet, ett s.k. underfallshjul, ersattes 1943 av en turbin, men det är bevarat och överbyggt.

Såghus och turbinhus har grund av sten och konststen. Det är uppfört i resvirkeskonstruktion, har locklistpanel och är rödfärgat.

Taket är belagt med grå plåt.

Vattenhjulet har en överbyggnad med plåttak.

Historik

Fallhöjden i Ronnebyån vid Horkoneryd har utnyttjats länge, sannolikt även då Horkoneryd var frälseägt.

Fig.15. Horkoneryds såg, "Ryakvarn", med turbinhus och vattenhjul.

Fig.16. Bron över dammen vid Horkoneryds såg.

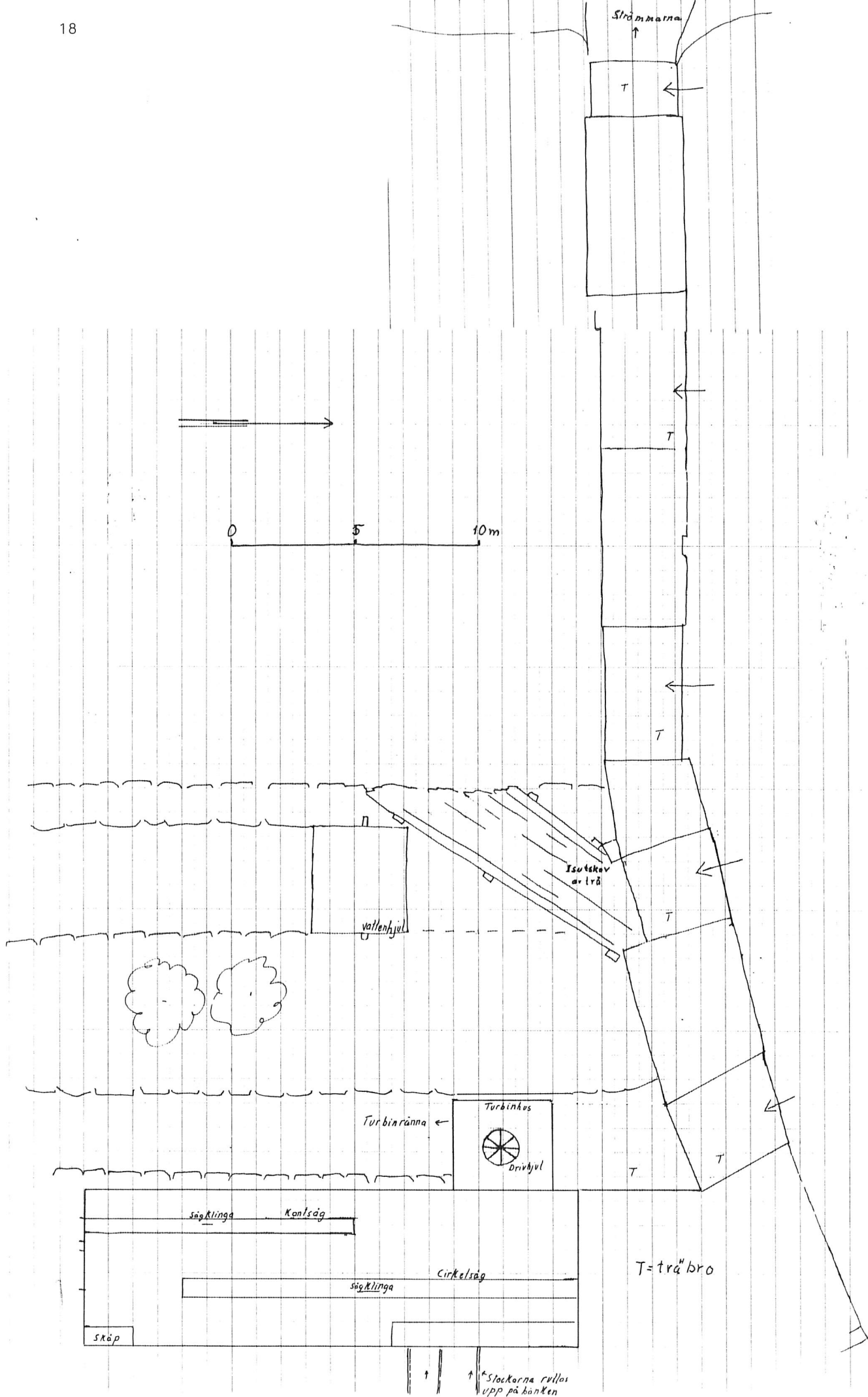

Fig.17. Plan över Horkoneryds såg.

På H. Ruuths häradskarta från 1663 finns markerad en "sågmjölkvärn" i Horkoneryd.

Några år senare redovisar jordeboken för 1686 att i Horkoneryd fanns "1 hjulfotkvärn med sågkvärn som kan utnyttjas och brukas till gården." Av tillgängliga handlingar från Kammararkivet framgår att det sedan dess funnits såg och kvarn i Horkoneryd. De har tillhört gården, men det har inte varit någon kontinuerlig såg- och kvarnrörelse på platsen. Tidvis har anläggningen fått förfalla eller körts på sparlåga.

Under 1700-talet återkommer Horkoneryd i Kammarkollegiets handlingar. Det gäller skattningshandlingar.

En skattningshandling av kvarnar skedde 1698-1701. Då fastslogs att "Horkoneryd skattade i penningar till adelns rusthåll."

1765 skriver man att i Horkoneryd "varit tillfinnes en Hjulkvärn."

1778: "Horkoneryd - 1 Hjulkvärn", men "såsom öde vid qvarnkommissionen,.....åborna fått tillstånd Qvarnfallet igensätta mot uttagen tull." Slutligen sker en förteckning av sågkvarnar i Konga härad 1795. I förteckningen återfinns Horkoneryd.

Fig.18. Motiv från Ronnebyån, sågdammen vid Horkoneryds såg.

År 1849 inköpte Frans Henrik Kockum Horkoneryds gård med tillhörande såg och kvarn. Först 1889 skedde en upprustning av sågen. Det var samma år Örmo Lantegendomar bildats och järnbruket ersatts av sulfittfabriken Konga AB. F.H. Kockum jr var den ledande i bägge företagen. 1889 byttes cirkelsågen i Horkoneryd mot en ramsåg. Förut hade mjölnaren skött både kvarn och såg, nu anställdes en sågmästare. Det blev Johan Granqvist. Denne var van vid ramsågar, som inte var vanliga här vid denna tiden. Sågen drevs intensivt ett 10-tal år.

1898 flyttades ramsågen till Konga. Granqvist flyttade med. Flyttningen skedde på grund av att Konga fått järnväg och järnvägsstation 1896. Det sågade virke som inte användes för eget behov gick på export från Ronneby hamn. Före tillkomsten av järnvägen Tingsryd - Bredåkra kördes virket den fyra mil långa vägen från Horkoneryd till Ronneby. Det var en kostsam transport.

Sågen i Horkoneryd byggdes om till cirkelsåg och drevs i mindre utsträckning än tidigare.

1916 anställdes en ny sågmästare och tillika mjölnare, Karl Pettersson. Han arrenderade också den gård i Strömmarna som låg rakt väster om sågen och kvarnen. Den tillhörde också Örmo Lantegendomar. 1943 byggdes sågen om. Då hade kvarnen spelat ut sin roll. Den hade legat nere i fem år.

Fig.19. Vattenhjulet vid Horkoneryds såg, ett s.k. underfallshjul, där vattnet träffade hjulets skovlar underifrån.

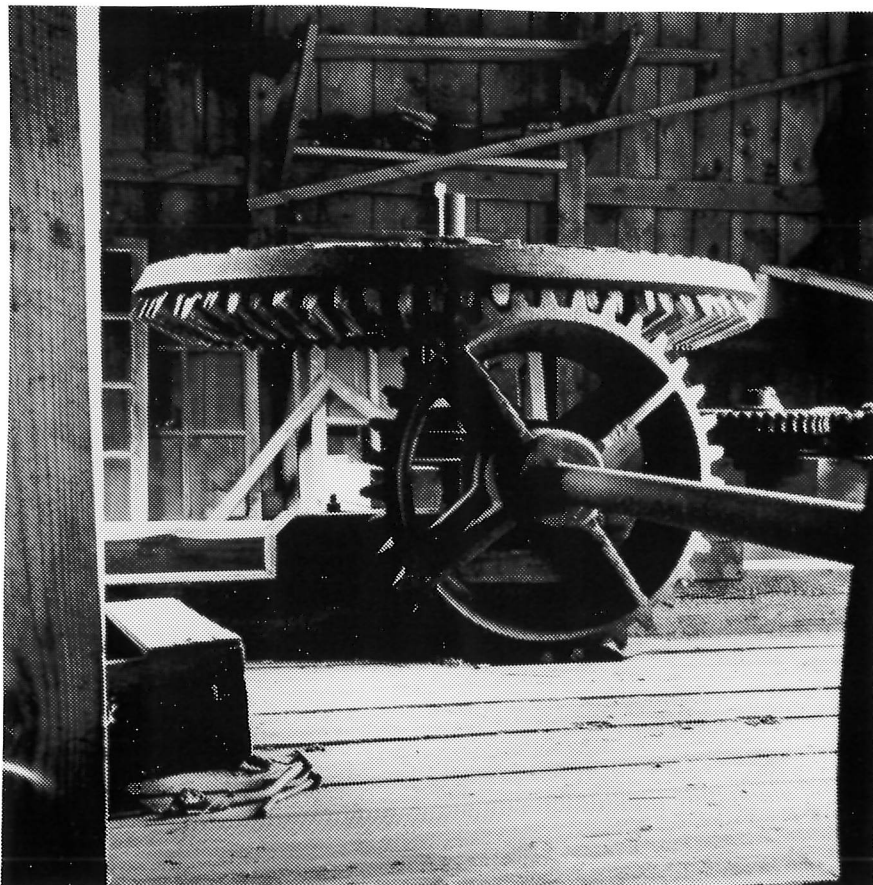

Fig.20. Interiör från Horkoneryds såg. Gjutna kuggväxel med kuggar av avenbok för kraftöverföring från vattenturbinen.

Under första världskriget var det stor kvarnrörelse i Horkoneryd. På 1930-talet blev det allt glesare mellan kvarnlassen. Kvarnen låg precis öster om sågen. Den var byggd i två våningar och man malde både uppe och nere. Det fanns således två kvarnar. I kvarnen fanns kross och grynverk, men inte sikt.

Nu revs kvarnen och sågen flyttades åt öster i och med ombyggnaden. Även vattenhjulet hade nu tjänat ut. I stället sattes en vattenturbin in om 40 hkr. En ny turbinränna av betong byggdes. Hela ombyggnaden 1943 kostade 14.500 kronor.

Turbinen var tillverkad i Alvesta, liksom drivhjulet med träkuggar. Fem eller sex personer var anställda vid sågen; en sågare, en hjälpsågare, en kantare, en som bar ytor, en som körde undan det sågade virket och en som staplade.

Virket lades upp väster om ån, där det kördes med häst den branta backen upp. Senare ändrades upplagsplatsen till östra sidan om ån, där hästen hade det lättare att ta sig upp.

Timmer till sågen flottades i stor utsträckning från Genesmåla. Stockar lades upp på den s.k. Genesmålamaden under vintern, dit de kördes med oxar som dragare. När gården skaffat hästar kördes virket till Södra le, som låg söder om Genesmålamaden. När isen gått upp på våren började flottningen. Torparna utförde arbetet i form av dagsverken.

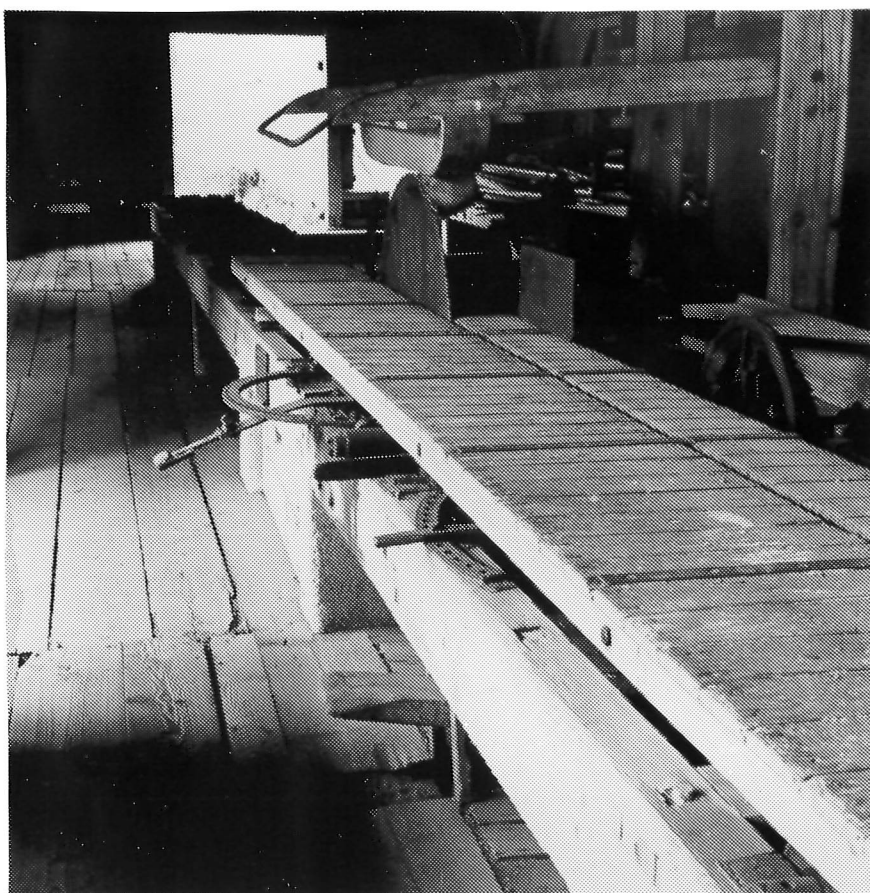
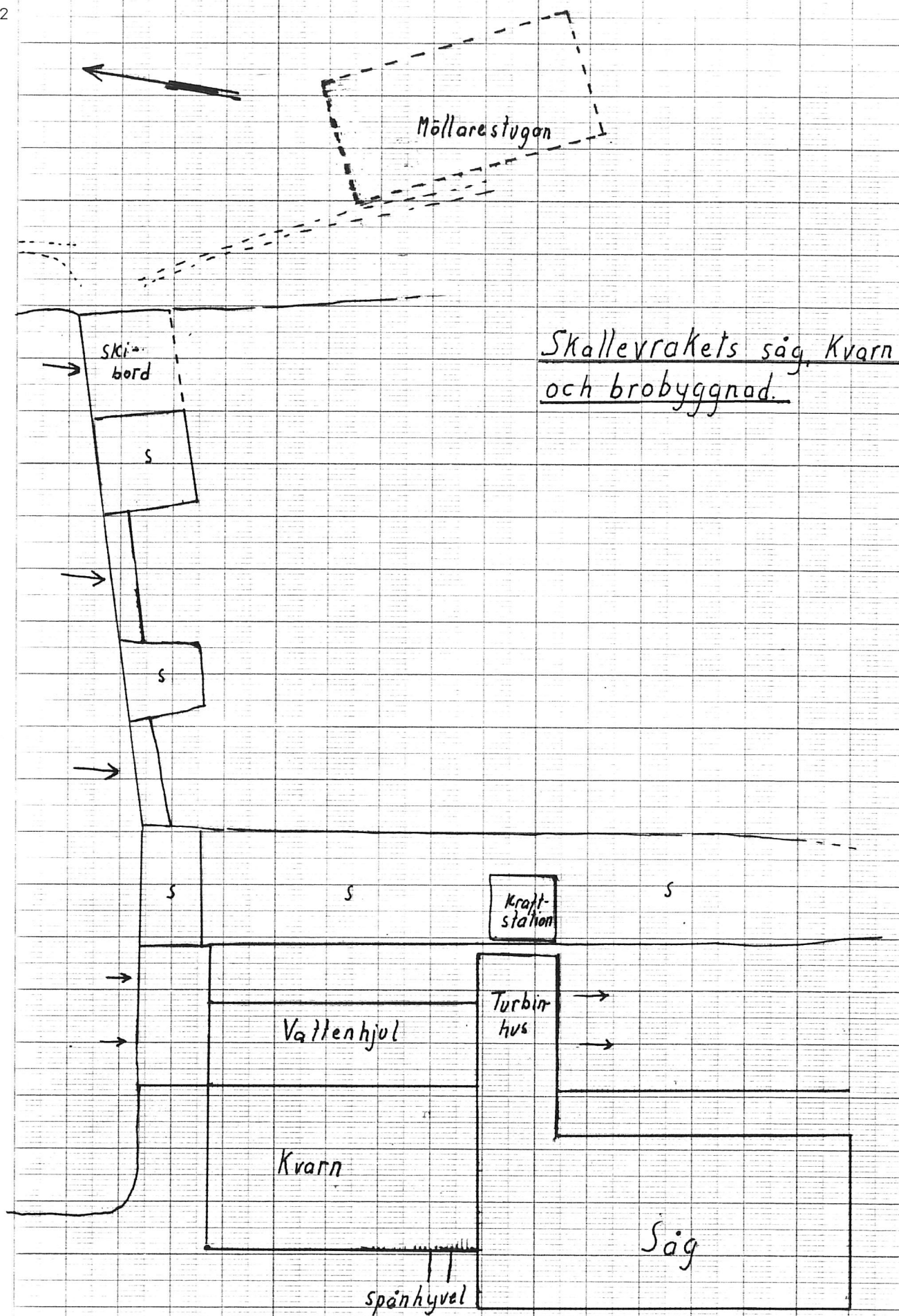

Fig.21. Interiör från sågen i Horkoneryd.

De stockar som kom landvägen till Horkoneryd lastades av rakt öster om sågen. Ovanför slutningen mot ån låg en åker och parallellt med denna gick en väg. På denna kördes virkeslassen fram och tippade av stockarna, som sedan rullade ned mot sågen. Detta var dock inte förrän backstugan Kvarnskansen 1 rivits. Den låg i slutningen vid sågen och revs på 1930-talet.

1953 övertog Karl Petterssons son Alfred Karlsson gårdsarrendet och skötseln av sågen och dammluckorna. Under 1960-talet gick sågen endast sporadiskt och omkr. 1970 upphörde verksamheten där.

Vid Ryakvarnen har funnits ett bra ålfiske och ända in på 1930-40-talen fiskades ål här.

S = Stenfundament.

Skala 1:200

Fig.22. Plan över Skallevrakets såg och kvarn.

Fig.23. Skallevrakets kvarn och såg.

Skallevraket

Av det område som berörs av Horkoneryds kraftverk, ligger Skallevraket längst i söder.

Vid Ronnebyån på hemmanet Skallevraket i Backaryd socken finns en kvarn, ett såghus med turbinhus och en spånhyvel, vidare två vattenhjul under överbyggnad, kraftstation och bro med dammluckor över en dammbyggnad.

Kvarn, såg och turbinhus har grund av sten. Konstruktionen är resvirke, fasaderna har stående locklistpanel och är rödfärgade. Taken är belagda med grått betongtegel och grå plåt.

Kraftstationen är uppförd i hålsten och står på stengrund.

Vattenhjulen av trä med överbyggnad, är i mycket dåligt skick liksom bron med dammluckorna. Sydkraft AB har ersatt raserade delar av bron så att gående kan passera över.

Historik

Hur länge vattenkraften i Ronnebyån vid Skallevraket utnyttjats vet vi inte, men enligt Kammarkollegiets arkiv skattlades en kvarn där år 1777. I beskrivningen anges, att skattläggningen gällde en gammal husbehovskvarn och att denna då var i bristfälligt skick.

Vid samma tillfälle fanns även en såg. Enligt Kammarkollegiets protokoll var såghuset 20 alnar långt, 6 1/2 aln brett och avsett för ett sågblad. Sägkvarnsrännan var 48 alnar lång och dammen 32 alnar.

Det anmärks att fallet var ganska bra och att det ej syntes vara risk för vattenbrist.

I 1825 års jordebok upptages under hemmanet Skallevraket en såg med ett grovt blad. Denna såg torde vara identisk med den som omnämns 1777.

Vid enskifte 1821 avsattes som samfällt "vägen till sågen och kvarnen, med nödigt utrymme vid denna lägenhet".

Laga skifte fastställdes för Skallevraket den 26 febr. 1831. Som samfällad mark undantogs förutom vägar "Planen vid sågen" omfattande 13 kappland (650 m²). I "Storåen" avsattes 7 tunnland som samfällt, men läget preciserades inte.

År 1887 inköpte ägaren till 1/90 mtl Skallevraket, Edvard Olsson sågplan, dämningsrätt och strömrättighet av de övriga hemmansägarna i byn. I köpekontraktet heter bl.a. "Vi undertecknade Hemmansegare och Strandegare....upplåter och försäljer all vår Strumrättighet till dessa våra Egande hemman hwed den förutvarande gamla sågstrummen och upplåter denna Strumrättighet till blifvande åboen och Hemmansegaren Edvard Olsson och dess Hustru Karolina Nickulaussen herstedes, med full rättighet för dem att derstedes Bygga hvad verk som behagas och skall frikänd för åtal genom vattnets uppstämning å dessa hemman, men inte på madängen under bergningstid....

Fig.24. Skallaström.

All den jord som vid lantmäteriet är utslagen till nemnde Sägstrummen, utlagda vägar m.m. skall för Everderliga tider tillhöra detta ställe.... Såsom köpesumma för ofvannemnde Strum och jord skall köparen till säljaren betala 25 kronor...."

Köpehandlingen är undertecknad av sju delägare och i och med köpet övergick den samfällda planen vid sågen och vattnet med fallhöjd i Ronnebyån i enskild ägo.

Köpesumman på 25 kronor, som skulle delas av sju delägare, visar att dessa inte tillmätte vattenkraften något större värde, vare sig då eller med tanke på framtiden.

Inget nämnes om kvarn, sågbyggnad, damm eller inventarier i handlingarna. Den gamla sågen var av allt att döma riven. Man talar om den förutvarande gamla sågströmmen.

På en topografisk karta från 1870 är ett vattenverk markerat på åns västra strand, men inte på den östra, där den samfällda sågplanen låg. På en lantmäterikarta från 1853 finns däremot en liten byggnad utmärkt vid stranden av planen.

År 1888 byggde Edvard Olsson ny såg och kvarn i Skallevraket och sannolikt även dammanläggning. Det är belagt att det 1892 fanns såg och kvarn med grynverk på platsen.

1896 sålde Edvard Olsson genom auktion sin gård, kvarnen, sågen och vattenrätten. Sägplanen ingick också i försäljningen.

Samma år, men i andra hand, förvärvade F.H. Kockum för Kockums Jernverks Aktiebolags räkning den vattenrätt och det jordområde Edvard Olsson förvärvat från byn Skallevraket. Sågen och kvarnen ingick också i köpet. Genom flera köp år 1897 köpte också Kockum av delägarna i byn fallen Skallaström nr 1 och 2. Skallaström "midt emellan Skallevrakets qvarn och Horkoneryds qvarn" hade inte ingått i Edvard Olssons köp.

Fig.25. Interiör från
Skallevrakets såg.

Fram till 1899 inköpte F.H. Kockum ytterligare markområden i Skallevraket, men det primära var att försäkra sig om vattenrätt och fallhöjder. Inköpen i Skallevraket var bara ett av de många anläggningar och vattenrätter som F.H. Kockum och Kockums Jernverk AB blev ägare till i Ronnebyån under 1800-talets slut och 1900-talets början. Samtliga åtgärder pekade fram mot ett mål som F.H. Kockum länge haft, nämligen att kunna reglera sjön Rottnen.

Under 1890-talet undersökte F.H. Kockum möjligheten att anlägga ett järnverk vid Ronneby Redd. Han skriver i ett brev daterat den 12 januari 1897 "...och kanske vore just här den bästa platsen för ett blivande verk med kraften från Strömmarna, Horkoneryd, Skallavraket, Hjorthålan, Klåfben och Karlsnäs i sluten trupp, det kunde bli något det."

I en av åtkomsthändingarna vid förvärvandet av Skallaström, framgår att F.H. Kockum haft planer för utbyggnader av fallen. En av hemmansägarna förband sig att upplåta "6 alnars bred väg från nyanlagda vägen till Skallevraket och fallets nedre del, äfvensom plats till stolpar för elektrisk belysning."

Fig.26. De två vattenhjulen
vid Skallevrakets såg och
kvarn.

Den 22 mars 1897 arrenderade Kockums Jernverk AB ut den då nyinköpta kvarnen och sågen med tillhörande jord till mjölnaren Frans Danielsson. I kontraktet mellan Danielsson och Kockums Jernverk AB omnämns tillverkningen av plåtklovar till Järnverket i Kallinge. Det var emballage till plåt som tillverkades i Kallinge. Dessa plåtklovar tillverkades vid en särskild bänk i sågen så länge den var i drift. Tillverkningen hade stor betydelse för rörelsen.

Med undantag av de sista åren, drevs såg- och kvarnrörelsen intensivt vid Skallevraket från 1897. Kunder kom både från de närliggande byarna i Småland och från Blekinge.

Enligt boken Gods och Gårdar bestod anläggningen i Skallevraket på 1940-talet av såg och kvarn, som var uppförda 1888.

Kvarnen hade 2 par stenar, skalare, sikt, renseri och kross. Även grynverk fanns.

Den drevs av en turbin och 2 vattenhjul om 75 hkr.

Löneförmalningen uppgick till 1.500 kr per år.

I sågen fanns kapsåg, kantsåg och cirkelsåg. Den hade en årlig kapacitet om 60.000 kbf.

Kraftverk fanns för traktens behov.

Fallhöjden var 2,6 m.

Så långt beskriver boken Gods och Gårdar.

På sågens västra sida fanns dessutom en spånhyvel.

Det omnämnda kraftverket låg öster om byggnaderna. Det uppfördes 1948. Generator med instrumentbräda av marmor var inrymda i en byggnad av hålstén, 2,5 x 2,5 m stor.

En vattenturbin tillhörde kraftverket. Den var tillverkad i Finshyttan och hade en kapacitet om ca 12 hkr.

Förutom att kraftverket försåg kvarnen, sågen och arrendatorsbostället med lyseström, fanns det fyra abonnenter anslutna till ledningsnätet.

Sågen var i drift till in på 1950-talet. I kvarnen maldes till mitten av 1960-talet, de sista åren endast sporadiskt.

Allt är idag mycket förfallet, spånhyveln är dock intakt.

Tanken på att i större sammanhang utnyttja fallhöjden och den därmed förenade vattenkraften har även här varit aktuell vid flera tillfällen under 1900-talet.

Redan 1897 talades om "plats till stolpar för elektrisk belysning." Undersökningar gjordes 1918, på 1930-talet och åren omkring 1950 för möjligheten att bygga ett större kraftverk.

På sågplanen, eller som den i senare handlingar kallas "kvarnplanen", har det funnits ett boningshus, den s.k. Möllarestugan. Rester av husgrund och skorstensmur finns kvar. Någon påskilja och vintergröna vittnar om att någon planterat kring huset.

Fig.27. Bron norr om Skallevrakets såg och kvarn.

Bron norr om Skallevrakets såg och kvarn har utgjort förbindelseled för åborna i Skallevraket så att de kunde komma till sina ägor som var belägna både öster och väster om ån. Bron har även utnyttjats av folk som bodde i byarna åt Eringsboda.

Hur gammal bron är kan inte fastställas, men vid enskifte 1821 undantogs samfällda vägar på bägge sidor om ån och då fanns även bron. På karta från laga skiftet 1831 finns den markerad.

Bron är 9 m lång och en bredd av 3,75 m.

Fig.28. Vägen och bron över över Ronnebyån i Skallevraket.

Sammanfattning

Vattenkraften i olika vattendrag har utnyttjats i större eller mindre utsträckning ända sedan medeltiden. Så långt tillbaka finns dock endast ett fåtal källor, som kan berätta om förhållandena.

I Ronnebyån på den sträcka som berörs av Horkoneryds kraftverk, har också vattenkraften utnyttjats. Vid de olika fallen har i första hand kvarnar byggts. Belägg finns att sågverk har funnits sedan 1700-talet. Både kvarnarna och sågverken som funnits har tillhört skifteslagen gemensamt, liksom vattnen och vattendragen räknats som samfälliga för de olika hemmanen.

Först i slutet av 1800-talet började enskilda intressera sig för vattenkraften och kanske anade de, att det låg ett större värde i den. Det var då med tanke på att vattenkraften kunde omvandlas till elektrisk ström. Det framgår att delägarna i skifteslagen inte satte så högt pris på sin vattenrätt. De behöll dock sin fiskerätt, de förbehöll sig att få vattna sina kreatur i ån och sist men inte minst väsentligt, åborna tänkte på att skydda maderna och madslåttern, som kunde hotas vid eventuell uppdamning.

De första kvarnarna och sågverken drevs med vattenhjul och det gjorde sannolikt även vadmalstampen vid Strömmarna övre fall. Vattenhjulen ersattes efterhand av turbiner för att öka effekten.

Från 1600-talet till 1900-talets början vet vi att vid den aktuella sträckan av ån har funnits kvarnar, sågverk, vadmalstamp och linoljepress. Men i varje fall någon kvarn torde ha medeltida anor med tanke på att stora delar av området då ägdes av stormän.

Dessa hade i regel både resurser och kunskaper som fordrades för att utnyttja vattenkraften.

Först 1915 kom nya uppfinningar in i bilden. Då byggdes ett kraftverk för produktion av elektrisk ström.

De verk som var i drift längst var kvarnen i Skallevraket, sågen i Horkoneryd och 1969 slutade det lilla kraftverket i Böket producera elektrisk ström.

I ett par årtionden har det endast varit vattenbruset som hörts vid ån på de platser där det i många hundra år varit liv och rörelse. Förändringar har skett vid olika tillfällen, men ingen förändring har varit så radikal eller påverkat området så som byggandet av Horkoneryds kraftverk kommer att göra. Hela fallhöjden från Böket t.o.m. Horkoneryd och Skallevraket kommer att samlas upp av kraftverket. Fallhöjden blir 16,5 m, en forsnacke i Hjorthålan är då också utnyttjad. Alla spår av de gamla verken, stensättningar, damm- och brobyggnader kommer att helt försvinna.

Signe Uleskog

Fig.29.

Horkoneryds såg 1917 före ombyggnaden.

GEOLOGISK ÖVERSIKT

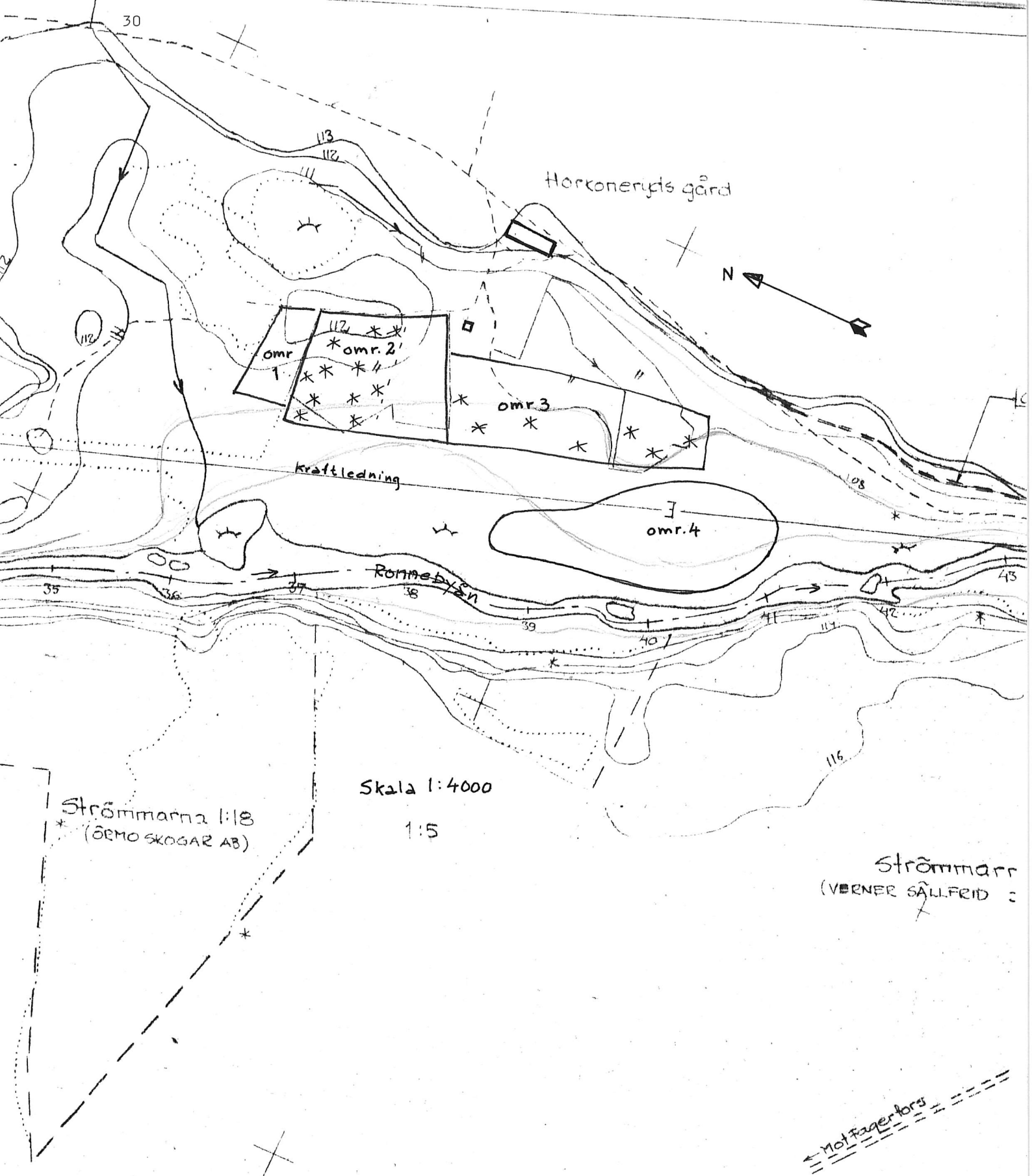
Berggrunden utgörs av Karlshamnsgranit (yngre granit) men väster om Ronnebyån vidtar gnejsgranit (urgranit). I dalgången uppträder rikligt med kalt berg, men uppe på höjderna dominerar morän. I betydande utsträckning är de kala berghällarna resultat av kraftig erosion förorsakad av mycket stora mängder smältvatten, som dränerades söderut i Ronnebyåns dalgång i samband med landisens avsmältning från trakten. Denna dränering pågick under en relativt lång tidsperiod och efterlämnade dalfyllnader av sand och grus, isälvsmaterial. Sand- och grusavlagringarna avsattes ibland på morän och ibland på berg. Tydliga strömfåror utformade av de forntida smältvattenströmmarna förekommer flerstädes i dalgången och i några bidalar.

De flacka kullarna i dalgången vid Horkoneryd är i huvudsak uppbyggda av isälvsmaterial med övervägande sandig sammansättning. I den södra kullen, "Ön",* tunnar dock isälvsedimenten successivt ut mot söder. I kullens södra del uppträder det underliggande moränlagret vid markytan. Ett litet, förmodat odlingsröse iaktogs här. Moränen är av normal typ med sandig-moig kornfördelning.

Grop 4 når ned i primärt avlagrad morän, vilken överlagrats av ett 60-80 cm mäktigt jordlager som saknar typiska, primära lagringsstrukturer. Uppträdandet av kolfragment och fläckvis rödfärgning tillsammans med avsaknaden av sedimentationsstrukturer stöder bedömningen att det översta jordlagret förmodligen är stört och omlagrat.

Anders G. Lindén, Sveriges geologiska undersökning

* = område 4

Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning.
Statens lantmäteriverk 1984-03-01.

Fig.30. Plan över Horkoneryd.
Sydkrafts grundkarta.

ARKEOLOGISK INVENTERING OCH PROVUNDERSÖKNING

Inventeringen

I det berörda avsnittet av Ronnebyån finns inga kända fornlämningar. Området har emellertid aldrig inventerats med avseende på stenåldersboplatser. Rimligen borde Ronnebyån i likhet med t.ex. Mörrumsån ha dragit till sig stenåldersbosättning. Detta antagande låg bakom den rekognoscering som gjordes under maj månad 1983. Det visade sig att avsevärda strandsträckor var branta och otillgängliga, så att en bosättning där inte var tänkbar. Två platser hade emellertid bra boplatslägen nämligen Skallevraket och Horkoneryd. På dessa ställen togs jordprover för fosfatanalys. Förhöjda fosfathalter förekommer där stora mängder organiskt avfall har ansamlats, framför allt på boplatser från förhistorisk tid. Både Skallevraket och Horkoneryd hade klart förhöjda fosfatvärden: upp till över 200P^o (= 2000 PPM fosfat) mot normala 30-50 P^o på denna marktyp.

Provundersökningen

Vid besiktning visade det sig, att det aktuella området vid Skallevraket inte skulle beröras av exploateringen, varför undersökningen koncentrerades till Horkoneryd. Detta område, som består av isälvsavlagringar (se geologisk översikt s. 29), indelades i fyra områden: område 1 i anslutning till en grustäkt i norr, område 2 en äldre tallplantering söder om grustäkten samt ett matjordsavbanat område i anslutning till denna, område 3 en matjordsavbanad plantering med småtallar väster om det gamla gårdsområdet, område 4 en holme strax invid Ronnebyån i södra delen av Horkoneryds inägor (se karta fig. 30).

Område 1

Området var ganska flackt med svag sluttning mot väster. Även här var marken matjordsavbanad. Vid ytbesiktning påträffades en 0,5 m stor kolgrop och kol från denna tillvaratogs. En stensamling med halvförbränt trä i grustagskanten bedömdes vara sentida. Inga artefakter kunde upptäckas. Eftersom området var avbanat ansågs ingen ytterligare undersökning nödvändig.

Fynd 8. Från kolgrop. Träkol.

Område 2

Området utgjordes av en platå med sluttning mot väster och söder. I tallplanteringen grävdes ca 15 meterrutor ner till orörd mark. I ruta 1 längst i söder påträffades några bitar järnslag samt en sten (hällflinta?), som verkade vara tillslagen. I övriga rutor fanns inget, som tydde på mänsklig verksamhet.

En yta togs upp i det avbanade området och ganska omgående hittades ett flintavslag med bearbetning. Några bitar slag påträffades i det tunna återstående matjordslagret. I sanden under matjorden kom det fram ett antal hål efter pålar. Endast en del av dessa framgrävdes. I anslutning till pålhålen påträffades ett 30-tal krukskärvor av neolitisk typ (yngre stenålder 4000-1500 f Kr), se fig. 31-32. Eftersom området uppvisade tydliga boplatsspår beslöts, att en fortsatt undersökning skulle göras här under våren 1984. Området lades igen och täcktes med plast.

Fynden redovisas i rapport 1984.

Fig.31-32. Ornerade krukskärvor från område 2. Skala 2:1 resp. 2,5:1.

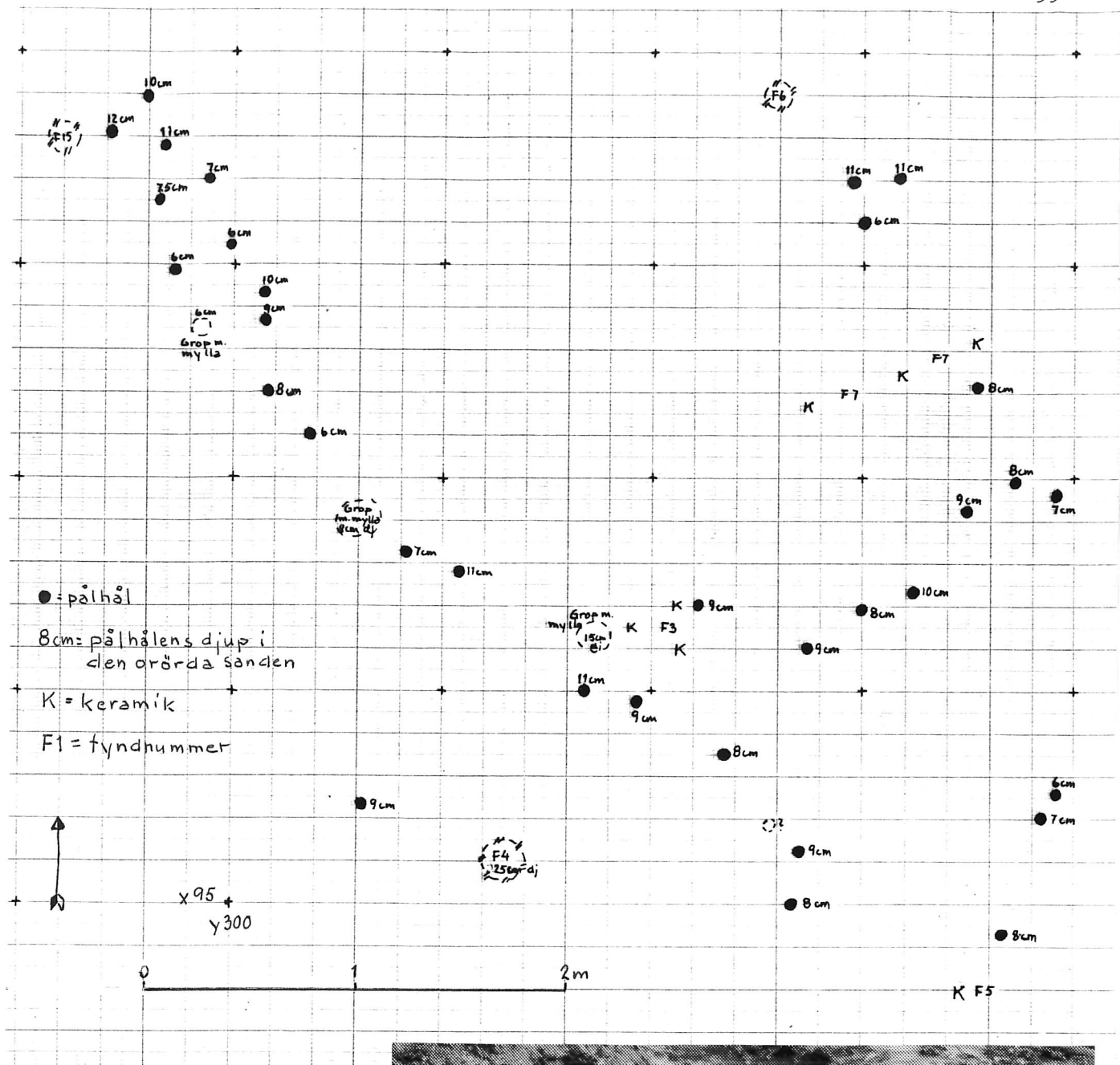

Fig.33. Plan över pålhålen i område 2.

Fig.34. Pålhål i det västra partiet sedda från N.

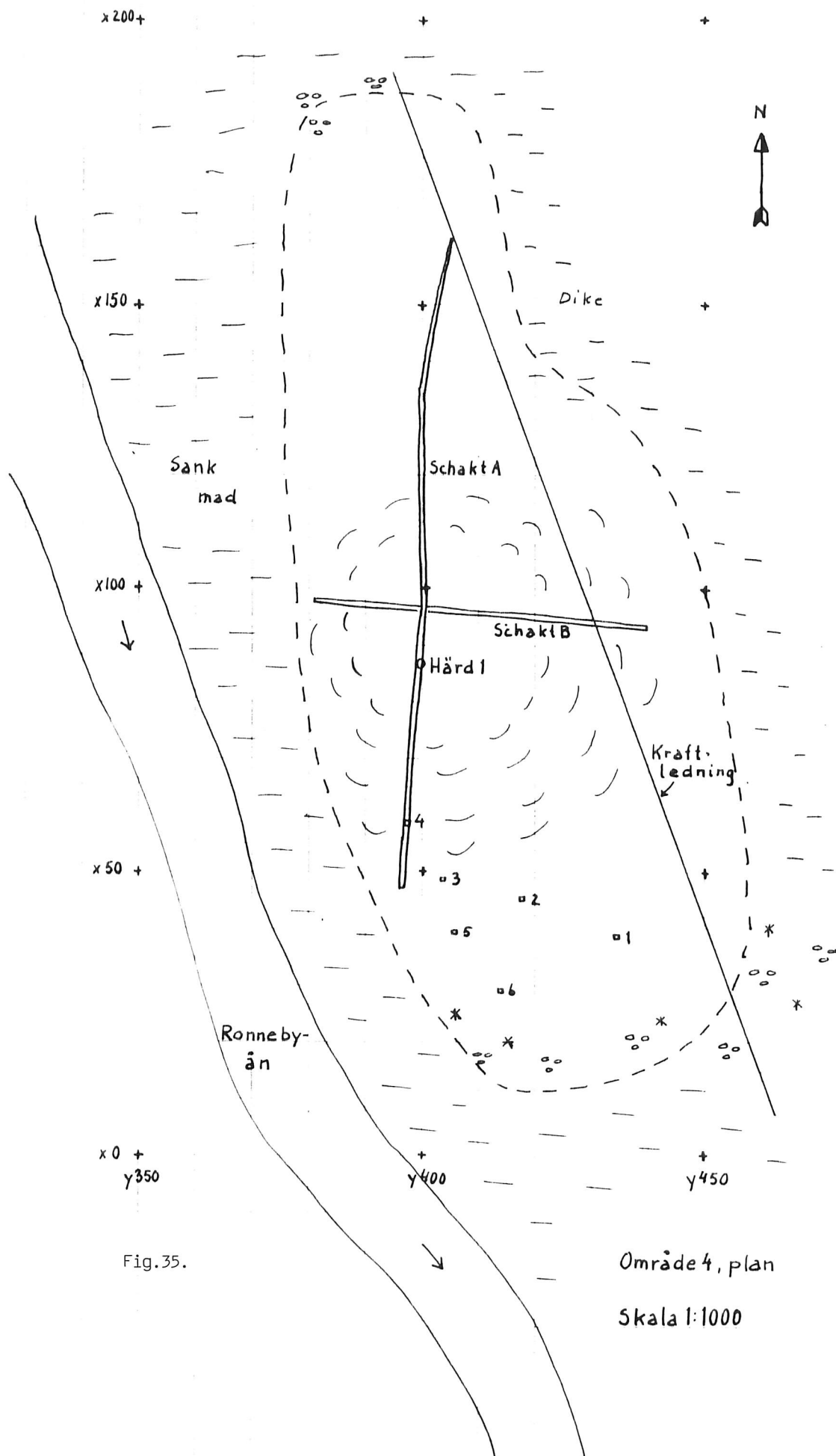

Fig.35.

Område 4, plan

Skala 1:1000

Område 3

Området var beläget i sluttning mot väster ner mot sankpartier i anslutning till Ronnebyån. Översta partiet var orört. I övrigt hade även här gjorts en matjordsavbaning. Detta parti ytbesiktigades och ett flintavslag påträffades. I övre delen grävdes matjorden undan av en maskin på en sträcka av ca 100 m i nord-sydlig riktning och ca 50 m i öst-västlig riktning. Schakten gjordes ca 1 m breda. I dessa påträffades endast ett litet bränt flintavslag. Det ringa fyndmaterialet bedömdes inte ge anledning till ytterligare undersökning av området.

Fynd 9. Från matjordsavbanat område. Flinta, 1 avslag.

Fynd 10. Från nord-sydligt schakt. Flinta, 1 avslag, skörbränt.

Område 4

Området bestod av en holme omgiven av sankmark och vid högvatten kringfluten av vatten. Mot Ronnebyån i väster-söder anslöt en 10-30 m bred madäng. Öster om holmen hade dikats under modern tid. Norra delen av holmen var plan, men mot söder höjde den sig sakta till en liten kulle upp till en höjdskillnad av ca 4-5 m. Den sydligaste spetsen åter var nästan plan. Holmens centrala parti hade varit odlad.

Ett schakt (A) togs upp i ungefär nord-sydlig riktning tvärs över kullen, dels för hand, dels med maskin. Det grävdes ca 120 m långt, 1 m brett och ca 0,2 m djupt så att endast matjordslagret avlägsnades. Ett likadant schakt grävdes i ungefär öst-västlig riktning över kullen ca 60 m långt (B). I schakten gjordes provgropar för att få fram lagerföljder och eventuella artefakter. Dessutom grävdes sex meterrutor i det södra partiet. I schakt A på kullens högsta parti påträffades en hårdgrop, som var ca 1,2 m i diameter och 0,2 m djup (hård 1). Den innehöll stora mängder skörbränd sten i sotig, kolbemängd sand (se profilritning). En C14-datering av kol från härden gav resultatet 470-450 f Kr + 220 (kalibrerad tid. Laboratoriet för isotopgeologi, Stockholm analys nr. ST 9070).

Sotig jord från härden analyserades vid Kvartärgeologiska institutionen, Uppsala universitet, för att få fram makrofossil, dvs brända fröer och växtdelar. Inga sådana påträffades emellertid. Träkol fanns spritt på flera ställen i de upptagna provgroparna. En del av detta kan härröra från den period marken varit uppodlad. Tegel och moderna krukskärvor påträffades också.

I provruta nr 1 kom träkol i svagt humös sand ner till djup av 0,5 m under markytan (F12).

I provruta 4 påträffades träkol intill ett djup av 0,8 m i rutans södra del, 0,6 m i rutans norra del. Kolet låg i sand som möjligen var svagt humushaltig. Också ett bränt skal av hasselnöt hittades i rutan (F2). Kolet har C14-daterats till 2020-2000 f Kr $\pm$ 95 (Kal.tid, analysnr. St 9071). Inblandning av kol så djupt ner i lagren måste ha skett genom mänsklig medverkan. Dock kunde inga spår av nedgrävning upptäckas.

Tre jordprover granskades med förstoringsglas för att kontrollera om små flintavslag och -flisor fanns i materialet. Dock kunde inga spår av sådana upptäckas.

I schakt A:s högsta parti strax norr om härden påträffades ett avslag av bergart. I övrigt kom det inte fram något förhistoriskt artefaktmaterial. För att få en uppfattning om hur holmen utnyttjades gjordes en provtagning för fosfatanalys. Proverna togs på var femte meter över hela holmen ca 0,3 m djupt, dvs i underkanten av eller strax under myllalagret. Analysresultaten framgår av kartan fig.40-41. Mycket höga fosfatvärden fanns i norra delen av holmen företrädesvis på det flacka partiet, medan holmens södra del hade värden under 80 P^o bortsett från ett litet område längst i sydost.

Holmens läge invid Ronnebyån gör det troligt att den utnyttjats vid fiske i ån. Vattnet har här ett ganska lugnt lopp och det bör ha varit god tillgång på olika sötvattensfiskar. Kanske hade man förväntat sig, att platsen varit bebodd under äldre stenålder, då ekonomin var baserad på jakt och

Fig.39. Holmen (område 4) sedd från SSO. Mitt i bilden skymtar Ronnebyån.

fiske, men naturligtvis har fångst spelat stor roll för den förhistoriska människan även under senare perioder. C14-dateringarna tyder på att holmen använts framför allt under yngre stenålder (neolitikum 4000-1500 f Kr) och vid övergången mellan brons- och järnålder (ca 500 f Kr). Den förra dateringen skulle relatera området till samma tidsperiod som område 2. Kanske har man under neolitisk tid varit bosatt på område 2 och utnyttjat holmen som fångstplats, där man slängt fiskavfallet, vilket skulle förklara de höga fosfathalterna. Anmärkningsvärt är att kolfyndet påträffades i det område där fosfat innehållet i marken var lägst. Dock är fosfathalten även i detta område högre än man skulle förvänta sig, varför den förhistoriska verksamheten sannolikt sträckt sig över hela holmen även om man främst koncentrerat arbetet med fångsten till holmens norra, flackare parti.

De redskap man har använt har troligen i stor utsträckning varit av organiskt material, som snabbt förmultnar i den marktyp som finns i Horkoneröd. Möjligen skulle sådana redskap ha kunnat bevarats i de sankpartierna, men här ges knappast någon möjlighet till undersökning. Just vid fiske användes i hög grad redskap av organiskt material såsom metkrokar och ljuster av ben och horn eller nät, mjärdar, ryssjor och katsor av bast och trä.

Möjligen kan den fortsatta undersökningen på område 2 ge information om den neolitiska bosättnings näringsbas.

Även om C14-dateringarna inte tyder på en bosättning tidigare än yngre stenålder så är det fullt möjligt att platsen varit besökt även under äldre stenålder. Dateringarna kommer från två slumpvis utvalda ställen, varför dateringar från andra provgropar skulle kunna ha kompletterat bilden av holmen och dess utnyttjandetid. Av kostnadsskäl är det tyvärr nödvändigt att begränsa analyserna till några få prover.

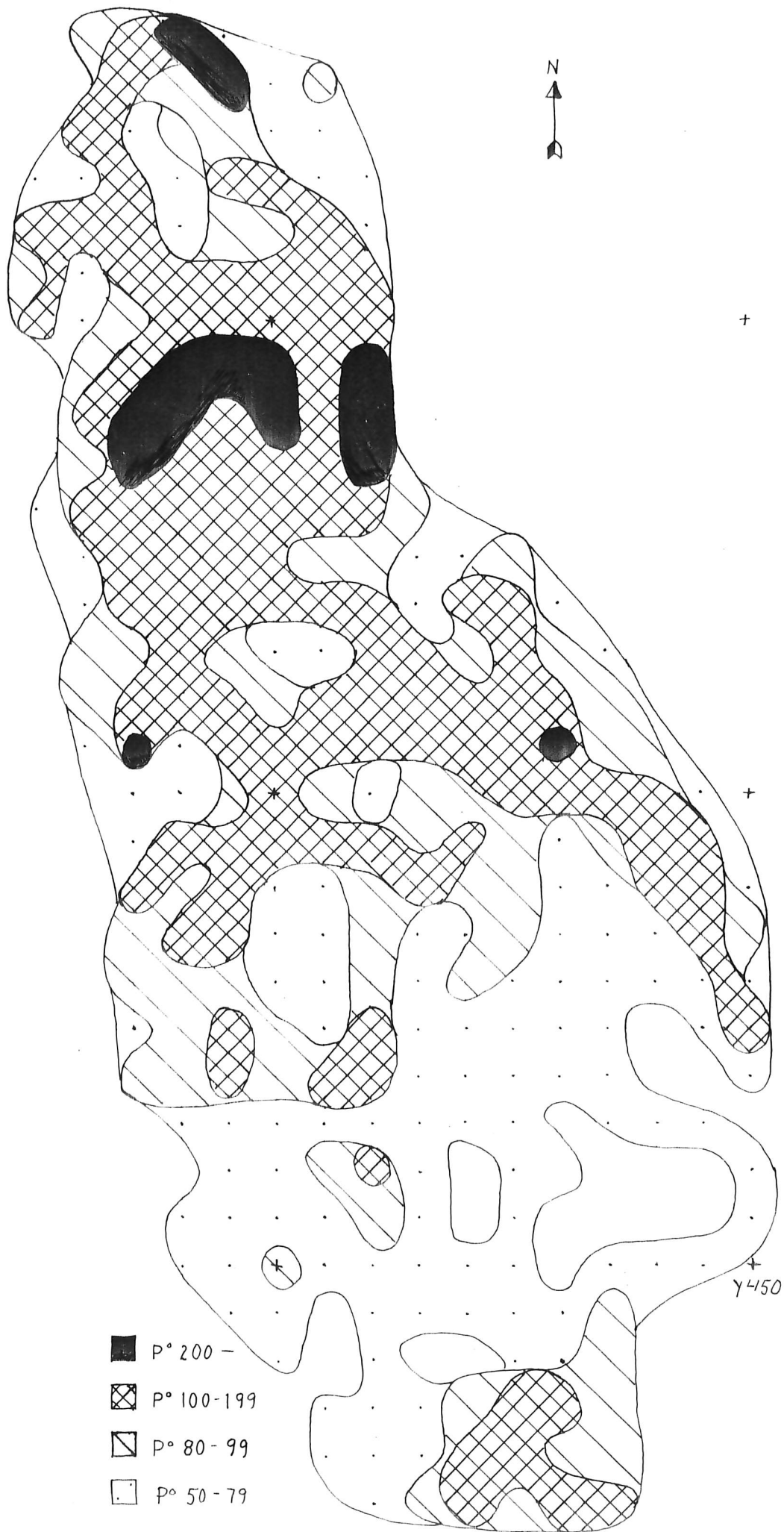
Gissningsvis har holmen utnyttjats av människor under olika perioder eftersom den har ett mycket bra läge för en fångstplats invid den fiskrika ån. I denna har under historisk tid förutom de vanliga sötvattensfiskarna fiskats ål och flodkräftor.

Fynd

- F1. Från härd 1. Träkol, 4 g (4 g till analys). Jordprov, 200 g.
- F2. Från grop 4. Träkol, 23 g (8 g till analys). Hasselnötskal, < 1 g.
- F11. Från schakt A:s högsta parti. Avslag av bergart, 1 st. Träkol, 3 g.
- F12. Från grop 1. Jordprov, 200 g.
- F13. Schakt B 5 m Ö från skärningen med schakt A. Jordprov, 200 g.

x 150 +

x 100 +

x 50 +
y 350

Område 4

Fig.40.

Grafisk bild av
fosfat halten

Fig.36. Härd 1 framrensad,
sedd från NO.

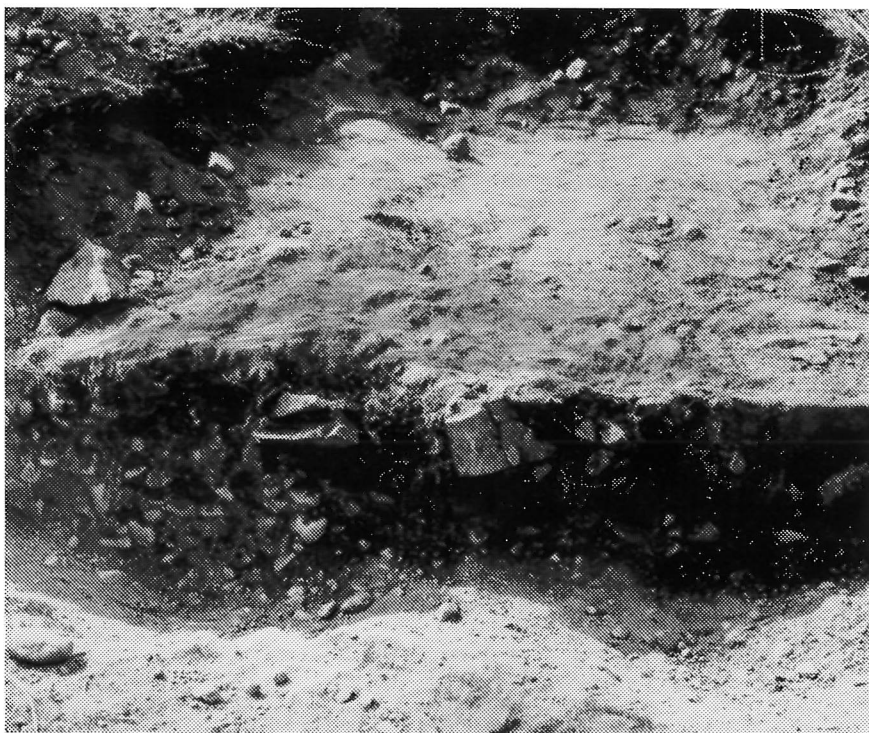
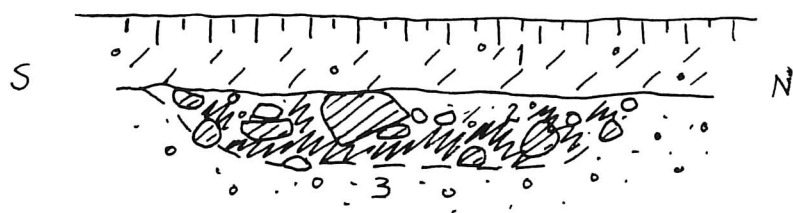

Fig.37. Härd 1, profil, sedd
från Ö.

- 1 Grästorv och mylla
- 2 Sotig sand med kol och skörbränd sten
- 3 Grusig sand

Fig.38. Profilritning, härd 1.
Skala 1:20.

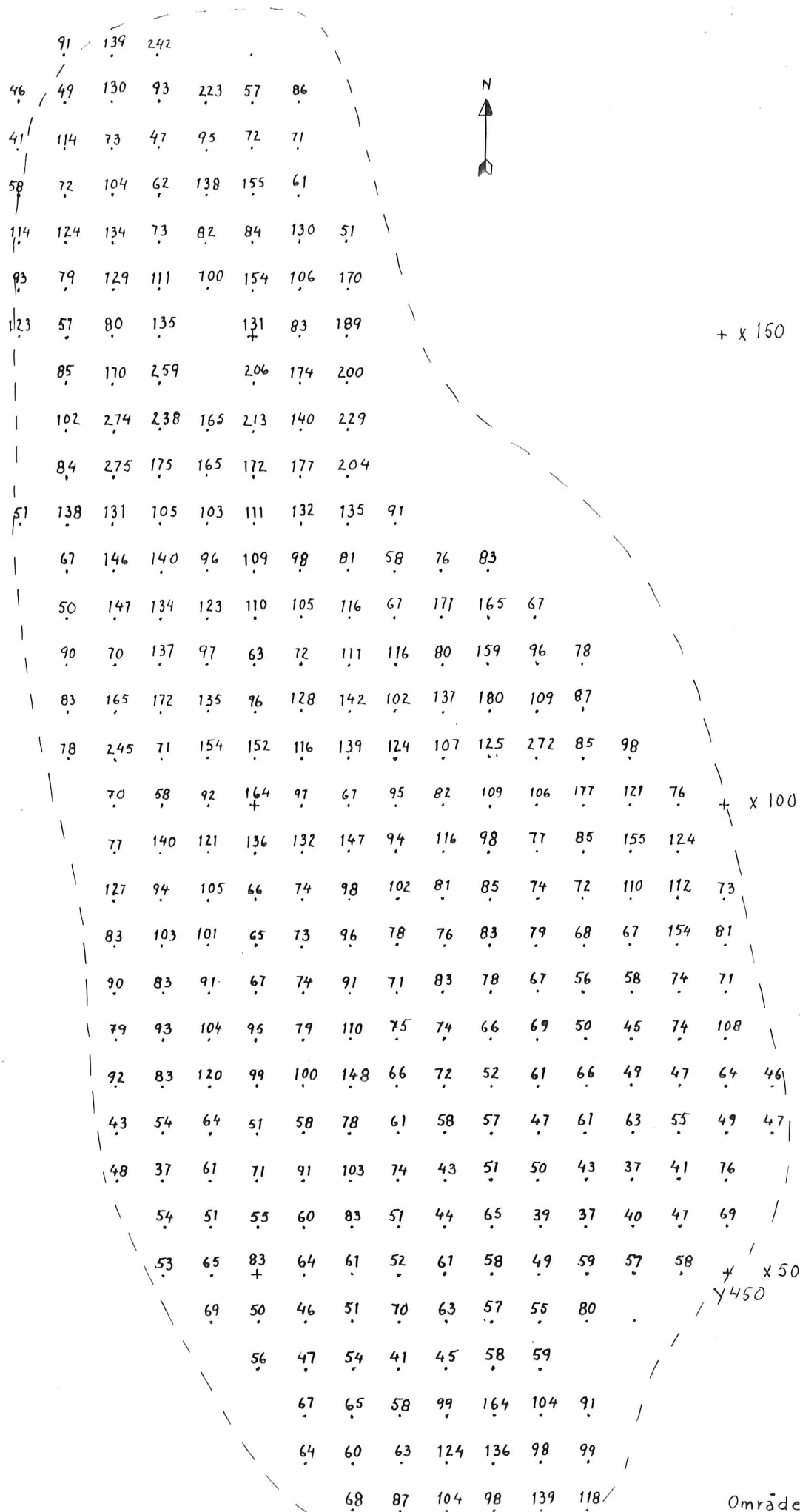

Fig.41.

K Ä L L - O C H L I T T E R A T U R F Ö R T E C K N I N G

Källor:

Husförhörslängder för Södra Sandsjö och Backaryds socknar.
 Kammararkivet, Stockholm.
 Landskapshandlingarnas jordeböcker.
 Örmo Skogar AB:s arkiv, Kallinge.
 Överlantmätarmyndigheten i Växjö och Karlskrona.

Litteratur:

Attman A. Kockumverken vid Ronnebyån.
Berg K. Dramatik kring Bökets glasbruk, Sandsjöboken 1979-80.
Fransson A-J. Södra Sandsjö under hundra år.
Fransson A-J. Horkoneryds gård, Sandsjöboken 1972.
Karlsson K-A. Horkoneryd på 1920-talet, Sandsjöboken 1972.
Larsson L-O. Småländsk bebyggelsehistoria 1:3, Konga härad.
Lindholm H. Genesmåla, Sandsjöboken 1976.
Rismark E. Kvarnarna i Tingsås, Tingsås Hembygdsf. årsskrift 1979.
Sjöstrand G. Bökets kraftstation, Sandsjöboken 1974.
Uleskog S. Tusen år i Södra Sandsjö, Sandsjöboken 1981-82.

Muntliga uppgifter:

Johansson Sellfrid, Strömmarna.
 Karlsson Kjell, Strömmarna.
 Karlsson Karl-Albin, Konga.

Förkortningar:

hkr	= hästkrafter
kbf	= kubikfot
mtl	= mantal
m ö h	= meter över havet
ofm	= oförmedlat
sn	= socken

1. TELESTAD i Växjö kommun (1976)
2. VÄXJÖ CENTRUM - kulturhistorisk byggnadsinventering och bevarandeförslag (1976)
3. STÖRRE OMRÅDE AV BETYDELSE FÖR KULTURMINNESVÅRDEN i Lessebo, Uppvidinge, Emmaboda och Nybro kommuner (1978)
4. ÅBY MÖBELFABRIK i Tjureda socken, Växjö kommun (1978)
5. KVARTERET RÅDMANNEN inom Alvesta tätort (1978)
6. GRANSOLMS BRUK, Öja socken, Växjö kommun (1978)
7. RAPPORT, förmodad stenåldersboplats, Trummen, Växjö kn, Småland (1979)
8. RAPPORT, del av fornlämning 159, Sjöuddevägen, Norrleden, Växjö kn, Småland (1979)
9. ÄLMHULTS STATIONSSAMHÄLLE - bebyggelsehistorisk översikt (1980)
10. SÖDRA LJUNGA SOCKEN - kultur- och byggnadshistorisk undersökning (1981)
11. SLÄTTHÖG SOCKEN - kultur- och byggnadshistorisk undersökning (1981)
12. LINNERYD OCH ROLSMO - kultur- och byggnadshistorisk undersökning (1982)
13. AGUNNARYDS SOCKEN - kultur- och byggnadshistorisk undersökning (1982)
14. RAPPORT, medeltida kulturlager kv. Linné nr 2, Växjö, Småland (1982)
15. RAPPORT, Kvenneberga kyrkplats, Kvenneberga 1:6, Hjortsberga med Kvenneberga sn, Småland (1982)
16. RAPPORT, Fornlämning 12, stensättning, Stg 622A, Aringsås sn, Småland (1983)
17. KOMPERSMÅLA, LIDHEM - två herrgårdar (1983)
18. SÖDER I VÄXJÖ - kulturhistorisk byggnadsinventering och bevarandeförslag (1983)
19. RAPPORT, boplats, äldre stenålder, Ö. Telestad, Växjö, Småland (1983)
20. RAPPORT, schaktkontroll vid gravfält, fornl. 36 och 45, Fallnaveka 2:3 och 2:6, Berga sn, Småland (1983)
21. RAPPORT, gravfält, förromersk järnålder, Hulan 1:10 och 1:29, Berga sn, Småland (1983)
22. RAPPORT, undersökning av kulturlager, kv. Linné nr 2, Växjö, Småland (1983)
23. RAPPORT, boplats, vikingatid /medeltid. kyrkogården, Hulan 1:22, Berga sn, Småland (1983)
24. HORKONERYDS KRAFTVERK. Byggnadshistorisk och arkeologisk undersökning (1984)